

Kooperatyvo „Dailė“ 1941–1945 m. veikla: Lietuvos dailės gyvenimo organizavimas okupacinių režimų metais

Rasa Dargužaitė

Lietuvos kultūros tyrimų institutas
Saltoniškių g. 58, LT-08015 Vilnius
rasadarguzaite@gmail.com

Straipsnyje aptariama „Dailės“ kooperatyvo, veikusio labai sudėtingu laiku, Antrojo pasaulinio karo metu, istorija. Keliami klausimai: kokio pobūdžio tai buvo įstaiga, kokios priežastys lėmė jos įkūrimą, kokią funkciją atliko ir koks teko vaidmuo, organizuojant Lietuvos dailės gyvenimą, suvaržytą okupacinių režimų valdžios? Teigiama, kad kooperatyvas, įkurtas pirmos sovietų okupacijos metu, sėkmingai veikė ir nacių okupacijos laikotarpiu, nes centralizuotas įstaigos valdymas buvo parankus abiem režimams. Atliekant tyrimą išryškėjo, kad „Dailės“ kooperatyvo veikla buvo labai įvairi, joje dalyvavo ir profesionalūs dailininkai, ir tautodailininkai; rūpintasi jų darbų prekyba, užsakymų paskirstymu, kooperatyvas turėjo dirbtuves, teikė finansinę paramą ir žaliavas, prisidėjo organizuojant parodas.

Reikšminiai žodžiai: „Dailės“ kooperatyvas, sovietų okupacija, nacių okupacija, Lietuvos dailės organizavimas.

„Dailės“ kooperatyvas veikė 1941–1945 m. – itin permainingu laikotarpiu, kai vienas okupacinis režimas Lietuvoje keitė kitą, vyko Antrasis pasaulinis karas. Šios institucijos veikla svarbi tuo, kad joje buvo sutelkta gamybinė bazė (dirbtuvės su įranga, žaliavos ir pan.), ji kontroliavo užsakymus, t. y. artefaktų produkavimą, koordinavo dailės, tautodailės kūrinį ir dirbinių supirkimą bei pardavimą. Aktyviai veikęs „Dailės“ kooperatyvas iki šiol sistemingai kaip atskiras reiškinys netyrinėtas, nors jo veikla svarbi įvairiais aspektais. Pirma – kooperatyvas įkurtas sovietų okupacijos laikotarpiu, jo veikla nebuvo sustabdyta, apribota ar nutraukta nacių okupacijos laikotarpiu. Tai rodo, kad tokio tipo įstaiga ir jos veikimo principas (centralizuotas valdymas) buvo priimtinas ir vienam, ir kitam režimui. Antra – ši institucija, sukurta remiantis sovietų dailės fondo modeliu, kai buvo centralizuota dailininkams teikiama materialinė parama (žaliavos, medžiagos, įrankiai, užsakymų paskirstymai ir atlygis už atliktus darbus), kontroliavo jų kūrybą. Trečia – „Dailės“ kooperatyvo veikla iš dalies atspindi okupacinių laikotarpių dailės gyvenimo struktūrą, jo funkcionavimo mechanizmą, dailės poreikio ir vartojimo pobūdį. Ir ketvirta – „Dailės“ kooperatyvas, pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, faktiškai ir vėl tęsė veiklą sovietų okupacijos sąlygomis: 1945 m. tapo pagrindu įkurtam „Dailės“ kombinatui, kuris apėmė visas profesionaliosios ir tautodailės sritis, jas kontroliavo ir koordinavo jų veiklą.

Straipsnyje siekiama rekonstruoti „Dailės“ kooperatyvo istoriją ir atskleisti, koks šiai įstaigai teko vaidmuo organizuojant Lietuvos dailės gyvenimą dviejų okupacijų laikotarpiu. Tekste apžvelgiamos įstaigos įkūrimo aplinkybės ir poreikis, struktūra ir veiklos kryptys; siekiama nustatyti kooperatyvo infrastruktūrą, aptarti gamintą produkciją. Kooperatyvo įkūrimas ir veikla glaudžiai siejasi su liaudies menui ir namų pramonei remti tarpukariu įkurta „Marginių“ bendrove. Šios įmonės veikla išsamiai nagrinėta menotyrininkės Lijanos Šatavičiūtės publikacijose¹. „Dailės“ kooperatyvas, keičiantis režimams, išsaugojo „Marginių“ infrastruktūrą; naudotasi bendrovės patalpomis, prijungtos nacionalizuotos dirbtuvės. Straipsnyje

1 Lijana Šatavičiūtė, „Marginių kooperatinės bendrovės produkcija 1931–1940 metais: tautinio autentiškumo problema“, in „Dailės parafrazės. XX amžius“, sudarė Marius Iršėnas, Gabija Surdokaitė, *Acta Academiae Artium Vilnensis* 38 (2005): 63–82; Lijana Šatavičiūtė, „Dailininkas ar amatininkas? Menininkai ir dailių amatų sąjūdis tarpukario Lietuvoje“, in „Asmenybė: menas, istorija, dabartis“, sudarė Rasa Vasinauskaitė, *Kultūrologija*, kn. 15 (2007): 244–272.

atkreipiamas dėmesys į šią aplinkybę, toliau analizuojama kooperatyvo gaminių pasiūla ir paklausa. Produkcijos stiliстика nenagrinėjama, dėmesys telkiamas į organizacinius klausimus ir, remiantis turimais šaltiniais, brėžiama „Dailės“ kooperatyvo veiklos trajektorija.

Istoriografija

Siekiant rekonstruoti „Dailės“ kooperatyvo istoriją, pasitelkti jo veiklos šaltiniai: publikuoti kooperatyvo įstatai², archyviniai dokumentai, saugomi Lietuvos literatūros ir meno, Lietuvos centriniame valstybės, Lietuvos dailininkų sąjungos, Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus archyvuose. Tai asmeninės dailininkų bylos, nutarimai, raštai, susiję su šios įstaigos veikla ir steigimu. 1943–1944 m. Kauno miesto mokesčių inspekcijos dokumentuose rasti „Dailės“ kooperatyvo pranešimai leido iš dalies nustatyti, kokio tipo prekės pardavinėtos jo krautuvėse Kaune, Panevėžyje ir Šiauliuose, kokia buvo apyvarta nacių okupacijos laikotarpiu³. Deja, tokios informacijos apie Vilniuje veikusią „Dailės“ kooperatyvo krautuvę nepavyko rasti. Svarbus informacijos šaltinis – periodika: sovietų okupacijos laikotarpiu laikraščiai *Tarybų Lietuva*, *Vilniaus balsas*, *Tiesa*, nacių okupacijos laikotarpiu žurnalas *Naujoji sodyba*, laikraščiai *Naujoji Lietuva*, *Ateitis*, *Tėviškė*, *Kauener Zeitung*, *Wilnaer Zeitung*. Pasitelkus 1939–1944 metų telefonų knygas, pavyko nustatyti kooperatyvo įstaigų tinklą ir patikslinti jų adresus. Tyrimą leido papildyti egodokumentai (atsiminimai, laiškai), kuriuose dalijamasi išpūdžiais apie „Dailės“ kooperatyvo veiklą⁴.

1943 m. vykusios parodos *Lietuviška dailioji keramika: „Dailės“ kooperatyvo dailiosios keramikos dirbtuvių darbų paroda*⁵ katalogas – reikšmingas kooperatyvo veiklos šaltinis, informuojantis apie valdybos sudėtį ir gamintą produkciją. Kooperatyvo steigimas ir veikla fragmentiškai aptarti istorinės sintezės *XX a. lietuvių dailės istorijos* 3 tome *Lietuvių tarybinė dailė 1940–1960*⁶. Antrojo pasaulinio karo dailę įvairiais aspektais daugiausia nagrinėjo

- 2 *Lietuvos TSR Dailės Darbuotojų Kooperatyvo „Dailė“ įstatai* (Kaunas: Lietuvos TSR dailės darbuotojų kooperatyvas „Dailė“, 1941).
- 3 Kauno miesto mokesčių inspekcijos darbų byla, KRVA, f. R-963, ap. 3, b. 19, 20, 21.
- 4 *Stepas Žukas*, red. Judita Grigienė (Vilnius: Vaga, 1968); Klemenso Prielgausko laiškai dailininkui Povilui Kaufmanui, žr. LLMA, f. 33, ap. 5, b. 2, l. 21, 64.
- 5 *Lietuviška dailioji keramika: „Dailės“ kooperatyvo dailiosios keramikos dirbtuvių darbų paroda* (Kaunas: „Dailės“ kooperatyvas, [1943]).
- 6 *Lietuvių tarybinė dailė 1940–1960*, sudarė Ingrida Korsakaitė ir kt., *XX a. lietuvių dailės istorija*, t. 3 (Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademijos Kultūros ir meno institutas, 1990).

dailės istorikė Giedrė Jankevičiūtė. Tyrimui buvo svarbios ir vertingos jos įžvalgos apie 1939–1941 m. propagandinę dailę⁷, 1940–1941 m. sovietinės okupacijos įtaką Lietuvos dailės gyvenimui⁸, Antrojo pasaulinio karo Lietuvos plakatus⁹, Lietuvos dailę vokiečių okupacijos metais¹⁰. Kooperatyvo veiklos istoriją papildė dizaino istorikės Raimondos Simanaitienės monografija apie keramiką Vaclovą Miknevičių¹¹, kurio iniciatyva įsteigtos Kauno „Dailės“ kooperatyvo (nuo 1945 m. Kauno „Dailės“ kombinato) dailiosios keramikos dirbtuvės¹².

„Dailės“ kooperatyvo istorija: įkūrimas, struktūra, veiklos kryptys

1940 m. birželio 15 d. SSRS okupavus Lietuvą, pradėta vykdyti sovietizacija, politinės ir ekonominės reformos. Uždarytos draugijos, sąjungos, jų turtas ir lėšos perduotos naujai kuriamoms ir reorganizuojamoms pagal sovietinį modelį organizacijoms¹³. Politinių permainų laikotarpiu dailininkai neliko nuošalyje, jie buvo aktyviai įtraukti į mitingų, demonstracijų apipavidalinimą ir kitos ideologinės atributikos kūrimą. Veikė 1940 m. birželio mėnesį įsteigta Stepo Žuko vadovaujama vaizdinės agitacijos ir propagandos organizacija „Agitpropas“, vienijusi dailininkus, aktorius, baletu artistus, literatus, muzikus ir kitus. Įstaiga organizavo rinkimams ir mitingams skirtų leidinių, agitacinės literatūros, plakatų, afišų, laikraščių viršelių, transparantų, portretų, susirinkimų salių ir pastatų dekoravimą,

- 7 Giedrė Jankevičiūtė, „Dailė kaip propaganda 1939–1941 metais“, *Darbai ir dienos* 52 (2009): 122–139.
- 8 Giedrė Jankevičiūtė, *Po raudonąja žvaigžde: Lietuvos dailė 1940–1941 m.* (Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011).
- 9 Giedrė Jankevičiūtė ir Laima Laučkaitė-Surgailienė, *Okupacijos realijos = The Reality Of Occupation. Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų Lietuvos plakatai* (Vilnius: Vilniaus grafikos meno centras, 2014).
- 10 Giedrė Jankevičiūtė, „Lietuvos dailė vokiečių okupacijos metais (1941–1944)“, *Menotyra* 14 (2) (2007): 60–83; Giedrė Jankevičiūtė, „Istorijos prieglobstyje: apie retrospektyvizmą Antrojo pasaulinio karo metų Lietuvos dailėje“, in *Vaizdo kontrolė*, sudarė Erika Grigoravičienė, *Dailės istorijos studijos* 6 (2014): 170–199; Giedrė Jankevičiūtė, „Nacių okupuotos Lietuvos dailė kaip kasdienybės istorijos šaltinis“, in *Dailės kūrinys – istorijos šaltinis*, sudarė Skirmantė Smilingytė-Žeimienė (2016), 276–318; Giedrė Jankevičiūtė, „Dailininkas politikos spąstuose: Lietuva 1939–1944 m.“, *Menotyra* 25 (4) (2018): 317–338.
- 11 Raimonda Simanaitienė, *Pėdsakai molyje: Vaclovas Miknevičius* (Vilnius–Kaunas: Architekto Gedimino Baravyko fondas, 2020).
- 12 Jonas Bubnys ir Vincas Jasiukevičius, *Dailioji keramika Lietuvoje* (Vilnius: Mokslas, 1992), 66.
- 13 Ingrida Korsakaitė, „Lietuvių dailė 1940–1941 m.“, in *Lietuvių tarybinė dailė 1940–1960*, 7.

propagandinius koncertus¹⁴. Kaune meninės agitacijos darbo organizavimu rūpinosi Stepas Žukas ir Irena Trečiokaitė-Žebenkienė, Vilniuje – Vytautas Mackevičius, prisidėjo Petras ir Domicelė Tarabildos, Stasys Ušinskas, Leonardas Kazokas, Antanas Gudaitis, Juozas Mikėnas, Vsevolodas Dobužinskis ir kiti¹⁵. Dailininkai buvo kviečiami į meno komisijas, suburtas rengti ir prižiūrėti miestų šventinį apipavidalinimą¹⁶. Prie rinkimų kampanijos, mitingų ir susirinkimų meninio apipavidalinimo raginta prisidėti ir meno mokyklas. Į šį darbą įtraukti dailės mokytojai kartu su mokiniais dekoravo rinkimų būstines, miestui papuošti gamino vitrinas su užrašais ir panašiai¹⁷. Akivaizdu, kad režimui iškilo būtinybė turėti centralizuotą propagandinio meno kūrinių gamybos bazę. Buvo svarstomi įvairūs projektai; galvota steigti Dailės trestą, kurio pagrindinės funkcijos būtų užtikrinti dailės kūrinių gamybą, prekybą ir propagandą. Dėl šio projekto 1940 m. spalio 24 d. kreiptasi į Liaudies komisarų tarybą, prašyta perduoti tresto žinion atitinkamas pramonės, amatų ir prekybos įmones¹⁸. Dailės tresto projektas nebuvo įgyvendintas, nurodant, kad „TSR Sąjungoje <...> kooperatyvai yra tinkamesnė forma dailės dalykų gamybai, prekybai bei paskirstymui tvarkyti.“¹⁹ Dailės darbuotojų kooperatyvas „Dailė“ įsteigtas 1941 m. sausio 11 dieną²⁰. Prie kreipimosi į Liaudies komisarų tarybą pridėti kooperatyvo įstatai, pasirašyti jo steigėjų: Antano Gudaičio, Vytauto Mackevičiaus, Mečislovo Bulakos, Stepo Žuko, Liudos Vaineikytės, Petro Aleksandravičiaus, Juozo Mikėno, Antano Tamošaičio, Leonardo Kazoko, Vlodo Drėmos, Viktoro Vizgirdos, Justino Vienožinskio²¹. Įstatai buvo patvirtinti Liaudies komisarų tarybos, registruoti Finansų liaudies komisariate; kooperatyvas

14 *Tarybų valdžios atkūrimas Lietuvoje 1940–1941 metais* (Vilnius: Mintis, 1965), 162–163.

15 Korsakaitė, „Lietuvių dailė 1940–1941 m.“, 12.

16 Pavyzdžiui, dailininkas Leonardas Kazokas 1940 m. buvo meno komisijos pirmininko pavaduotoju Kauno miesto Spalio revoliucijos šventei ruošti, 1941 m. – meno komisijos pirmininku Vilniuje Gegužės 1-osios šventei. Žr. Gintaras Baltinas, *Tapytojas Leonardas Kazokas 1905–1981. Laikmetis. Žmogus. Paveikslai* (Vilnius: Gairės, 2008), 78.

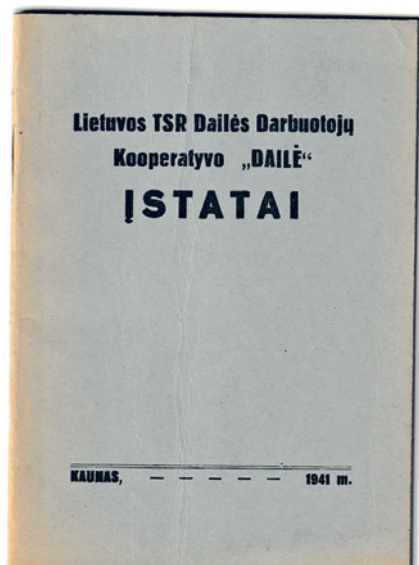
17 Raštas Švietimo ir meno darbuotojų profesinei sąjungai, 1941 m. sausio 27 d., LLMA, f. 61, ap. 2, b. 10, l. 1; taip pat žr. Jankevičiūtė, *Po raudonąja žvaigžde*, 52–54.

18 Jankevičiūtė, „Dailė kaip propaganda 1939–1941 metais“, 127.

19 Lietuvos TSR Meno reikalų valdybos viršininko P. Juodelio kreipimasis į LTSR Liaudies komisarų tarybą, 1941 m. sausio mėn. 29 d., LCVA, f. R-754, ap. 3, b. 169, l. 110.

20 Ibid. Taip pat šioje byloje yra kooperatyvo įstatai, žr. 111–125.

21 „Dailės“ kooperatyvo įstatai, Lietuvos dailininkų sąjungos archyvas, Lietuvos dailininkų sąjunga, Dailės Fondas. Įmonių steigimo dokumentai, 1944–1996, 28.

1. Lietuvos dailės darbuotojų kooperatyvo „Dailė“ įstatai (Kaunas: Lietuvos TSR dailės darbuotojų kooperatyvas „Dailė“, 1941)

Statutes of the Lithuanian Art Workers' Cooperative Dailė

priskirtas prie Lietuvos Respublikinės vartotojų kooperacijos sąjungos sistemos²². 1941 m. vasario 13 dieną priimtas nutarimas dėl „Dailės“ kooperatyvo veikimo ir jo sujungimo su „Marginių“ bendrove²³. Tais pačiais metais kovo mėnesį išleisti kooperatyvo įstatai [1 il.]. Okupacinė sovietų valdžia veikė itin apdairiai ir aktyviai, įtraukdama į agitacinę veiklą talentingus ir žinomus menininkus, dosniai jiems už tai atlygindama.

nuo pirmųjų okupacijos dienų pasitelkę žodinę bei vaizdinę propagandą, spraudžiančią mąstymą į siaurus ideologijos rėmus, [sovietai] skubėjo performuoti buvusios nepriklausomos Lietuvos Respublikos piliečių sąmonę.²⁴

Analogiški procesai vyko ir kituose sovietų okupuotuose kraštuose. Pavyzdžiui, Latvijoje dailės darbuotojų kooperatyvo steigimo aplinkybes aprašė meno istorikė Ilze Konstante²⁵. Galima daryti prielaidą, kad dailininkai buvo telkiami steigti ir rašyti kooperatyvo įstatus, teikti prašymą leisti

22 Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Liaudies komisarų tarybos Nutarimas, 1941 m. sausio mėn., LCVA, f. R-754, ap. 3, b. 169, l. 126.

23 Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Liaudies komisarų tarybos Nutarimas Nr. 114, Kaunas, 1941 m. vasario mėn. 13 d., LCVA, f. R-754, ap. 1, b. 5, l. 155.

24 Jankevičiūtė, *Po raudonąja žvaigžde*, 24.

25 Ilze Konstante, *Stalīna garā ēna Latvijas tēlotājā mākslā. 1940–1956* (Rīga: Neputns, 2017), 65–72.

įkurti tokio tipo instituciją. Išsamiau panagrinėti, kaip šis procesas vyko, reikėtų atskiro tyrimo.

Dailės darbuotojų kooperatyvo „Dailė“ struktūra išsamiai aprašyta įstatuose. Jo valdomieji organai: visuotinis kooperatyvo narių susirinkimas – tuo pačiu aukščiausias kooperatyvo valdomasis organas, kooperatyvo valdyba – kooperatyvo reikalams tvarkyti renkama visuotinio kooperatyvo narių susirinkimo²⁶. Kooperatyvo būstine laikytas Vilnius²⁷ (nenurodant konkrečios vietos), čia rengti visuotiniai narių susirinkimai²⁸, kurių metu tvirtinti nauji nariai, kooperatyvo veikimo planas ir panašiai. Pirmu „Dailės“ kooperatyvo valdybos pirmininku buvo išrinktas grafikas Jonas Kuzminskis. Dailininkas 1941 m. balandžio mėnesį buvo išsiųstas semtis patirties į Maskvą, nes, pasak jo:

Lietuvoje [„Dailės“ kooperatyvas] <...> visai nauja ekonominė gamybinė dailininkų organizacija. Maskvoje tokios rūšies kooperatyvai jau veikė seniau. Todėl <...> kartu su St. Žuku vykome <...> susipažinti su šios kūrybinės įstaigos darbu.²⁹

Kuzminskio kelionės atvejis nebuvo išimtis, ir kiti dailininkai siųsti į įvairias pažintines, mokomąsias keliones. Pavyzdžiui, 1941 m. vasario mėnesį tapytojas Anatolijus Jočinas, paskirtas tuo metu Kauno valstybinio kultūros muziejaus padėjėju, komandiruotas į Maskvą susipažinti su restauravimo darbais Tretjakovo galerijoje³⁰; 1941 m. gegužės mėnesį keramikas Liudvikas Strolis, tuometis Kauno taikomosios dailės instituto direktorius, į Maskvą vyko susipažinti su meno mokyklų tvarka ir darbu³¹ ir t. t. Tiesa, sovietai, siekdami suburti sau palankių intelektualų, menininkų ratą, dar tarpukario Lietuvoje organizuodavo išvykas, ekskursijas po Sovietų Sąjungą³².

Kooperatyvas telkė tapytojus, grafikus, skulptorius, taikomosios dailės atstovus, tautodailininkus. Iškelti uždaviniai: „imt[tis] koncentruoti

26 Lietuvos TSR Dailės Darbuotojų Kooperatyvo „Dailė“ įstatai, 13.

27 Ibid., 8.

28 Manoma, pirmas visuotinis susirinkimas vyko 1941 m. balandžio 20 d. Vilniuje. Daugiau žr. „Dailės Kooperatyvas pradeda veikimą“, *Tarybų Lietuva* (1941 04 23): 6.

29 Stepas Žukas, 19.

30 LLMA, f. 289, ap. 1, b. 1, l. 213. Už nuorodą dėkoju dailės istorikei Giedrei Jankevičiūtei.

31 LLMA, f. 61, ap. 2, b. 9, l. 63–64. Už nuorodą dėkoju dailės istorikei Giedrei Jankevičiūtei.

32 Daugiau žr. Jankevičiūtė, *Po raudonąja žvaigžde*, 246.

įstaigų, įmonių ir organizacijų užsakymus, liečiančius gryniosios dailės kūrinius, ir jas aprūpin[ti] politbiuro narių, rašytojų ir šiaip žymesniųjų darbuotojų portretais bei skulptūromis [...]“³³, įsteigti tapybos ir skulptūros dirbtuves Vilniuje ir Kaune, rūpintis dailės reikmenų (dažų, drobės, rėmų, molbertų ir t. t.), dekoratyvinių ir suvenyrinių dirbinių (medžio, odos, keramikos, gintaro), tautinių kostiumų gamyba ir prekyba³⁴. Kooperatyvui pavesta įsteigti parduotuves, organizuoti parodas, leisti katalogus, reprodukcijas, teikti kooperatyvo nariams stipendijas, aprūpinti juos reikiamomis medžiagomis kūrybai, finansuoti „mokslinamojo pobūdžio“ keliones, „laikyti poilsio namus, vasarines, klubus, valgyklas ir pan.“³⁵. „Dailės“ kooperatyvo įstatai, parengti remiantis SSRS dailės fondo (veikė 1940–1992) įstatų pavyzdžiu, numatė tokias veiklos kryptis: siekti gerinti dailininkų materialines gyvenimo sąlygas, kryptingai skatinti kūrybinę veiklą, rūpintis kūrinių pardavimu, rengti parodas, koordinuoti viešųjų erdvių, visuomeninių įstaigų dekoratyvinį apipavidalinimą, telkti dirbtuves, arteles ir panašiai. Kaip nuosekliai buvo įgyvendinti užsibrėžti tikslai, sunku atsakyti, nes išsamesnei kooperatyvo veiklos rekonstrukcijai trūksta šaltinių. Tačiau iš esmės laikytasi tokių kryptių: dalyvauta apipavidalinant masinius renginius, teikta finansinė parama dailės įstaigoms, rūpintasi profesionaliosios dailės kūrinių ir tautodailės dirbinių pardavimais.

Vienas stambesnių užsakymų įgyvendintas 1941 m. gegužės 25 d. Visasąjunginėje žemės ūkio parodoje [2, 3 il.] Maskvoje. Joje lietuvių, estų ir latvių dailininkai apipavidalino Pabaltijo respublikoms skirtą paviljoną. Lietuvos stendo meniniu dekoravimu rūpinosi S. Žukas³⁶, talkino V. Dobužinskis³⁷. Parodoje eksponuoti propagandiniai kūriniai – Vytauto Mackevičiaus pano *Dvarininko žemės dalijimas Lietuvoje 1940 m.*, Broniaus Pundziaus gipsinis Lenino biustas³⁸, Vytauto Kašubos bareljefai darbo ir kovos temomis, sukurta Stasio Ušinsko Lietuvos panorama³⁹, taip pat keramikos, medžio dirbiniai ir panašiai. Šalia paviljono įrengtame kioske dirbo

33 „Dailės Kooperatyvas pradeda veikimą“, 6.

34 Ibid.; E. Medonis, „LTSR dailininkai ruošiasi aktyvesniam darbui“, *Tarybų Lietuva* (1941 06 10): 3.

35 *Lietuvos TSR Dailės Darbuotojų Kooperatyvo „Dailė“ įstatai*, 4–8.

36 „Visasąjunginei parodai artėjant“, *Tarybų Lietuva* (1941 03 15): 2.

37 „Visasąjunginės žemės ūkio parodos atidarymas“, *Tarybų Lietuva* (1941 05 27): 1.

38 Korsakaitė, „Lietuvių dailė 1940–1941 m.“, 14, 22.

39 „Visasąjunginei parodai artėjant“, *Tarybų Lietuva* (1941 03 15): 2.

Newspaper articles about the All-Union Agricultural Exhibition with a photo of the Lithuanian, Latvian and Estonian pavilions

3. Visasąjunginė žemės ūkio paroda Maskvoje: kairėje – Lietuvos, Latvijos ir Estijos paviljonas; centre – V. Mackevičiaus paveikslas *Dvarininko žemės dalijimas valstiečiams*, dešinėje – Lietuvos standas, in *Tarybų Lietuva* (1941 05 31): 1, V. Šarovskio nuotrauka, 1941, LNMMB, LKPP

All-Union Agricultural Exhibition in Moscow; on the left – Lithuanian, Latvian and Estonian pavilion, in the centre – the painting *Parcelling Out the Landlord's Land to Peasants* by V. Mackevičius, on the right – the Lithuanian stand

tautininiais kostiumais pasipuošusios „Dailės“ kooperatyvo darbuotojos; prekiauta „Maisto“, „Pienocentro“, „Sodybos“, „Dailės“ kooperatyvo⁴⁰ gaminiais. Kitas renginys, sulaukęs daug menininkų dėmesio, buvo pasiruošimas Lietuvos kultūros dekadai Maskvoje, numatyta surengti 1941 m. rudenį. Paskelbus apie renginį, jau 1940 m. rudenį spaudoje netrūko publikacijų ir diskusijų pasirengimo dekadai klausimais. Dekados programą turėjo sudaryti operos, baletų ir dramos spektakliai, meno saviveiklos kolektyvų pasirodymai ir dailės paroda⁴¹. Dailės kūrinių atrankai spaudoje skelbti konkursai, nurodant dosnų atlygį nugalėtojams⁴²; juose dailininkai dalyvavo aktyviai ir noriai⁴³.

„Dailės“ kooperatyvas, kaip numatyta įstatuose, teikė finansinę paramą. Tačiau žinoma tik keletas atvejų nacių okupacijos laikotarpiu. Dėl finansinės paramos Kauno taikomosios dailės instituto studentams kreiptasi į „Dailės“ kooperatyvą, bendrovę „Spaudos žodis“, žurnalo *Naujoji sodyba* redakciją⁴⁴. Per kooperatyvo visuotinį narių susirinkimą buvo nuspręsta iš

40 Straipsnyje minimi „Marginiai“, tačiau šiuo laikotarpiu bendrovė tęsė veiklą kaip „Dailės“ kooperatyvo dalis. Žr. „Visasąjunginei parodai artėjant“, 2.

41 Danutė Blažytė-Baužienė, „1941 m. Lietuvos meno dekadą sovietinis projektas tautinės kultūros naikavimo kontekste“, *Lietuvos istorijos metraštis* 2 (2007): 120.

42 „Dailės kūrinių konkursas“, *Tiesa* (1940 11 21): 8.

43 Daugiau žr. Jankevičiūtė, *Po raudonąja žvaigžde*, 66–67.

44 Raštas „Dailės“ kooperatyvo valdybai, 1942 m. vasario 17 d.; Raštas „Spaudos žodžio“ valdybai, 1942 m. kovo 18 d.; Raštas „Naujosios sodybos“ redaktoriui, 1942 m. lapkričio 18 d., LLMA, f. 33, ap. 5, b. 11, l. 14, 38, 99.

kooperatyvo 1941 metų pelno šešiams geriausiems studentams skirti vienkartinę premiją po 100 reichsmarkių kiekvienam⁴⁵. Ši įstaiga prisidėjo ir sumokant likusią mirusio dailininko Antano Samuolio Šveicarijoje skolos dalį⁴⁶, 1944 m. skyrė 1000 reichsmarkių pašalpą Lietuvos dailininkų sąjungai⁴⁷.

„Dailės“ kooperatyvo atidaryti salonai Kaune ir Vilniuje žymėjo kelis svarbius aspektus – atsirado nauja nuolatinė parodinė ir meno kūrybių prekybos erdvė. Manytina, kad iki tol kūrybius buvo galima įsigyti arba parodoje (į kurią visų pirma patekdavo tik atrinkti darbai), arba dailininko dirbtuvėje. Naujo salono atidarymu džiaugtasi, Lietuvos dailininkų sąjungos reikalų vedėjas Klemensas Prielgauskas dalijosi savo įspūdžiais laiške dailininkui Povilui Kaufmanui:

Mes turime „Dailės“ kooperatyvo laikomą dailės salioną, kuris yra greta Konrado Kavinės, Laisvės alėja Nr. 25. Nuo Lapkričio 1 d. atsidarys nauja paveikslų paroda minėtame salione. Vokiečių kariai noriai perka mūsų dailininkų darbus. Visi dailininkai dirba ir kuria naujus paveikslus.⁴⁸

Ir spaudoje netrūko pakilių atsiliepimų:

menas <...> pasidarė artimas. Tai rodo Kauno Dailės kooperatyvo Salono lankymas, kur beveik visada gali pastebėti besigėrinčius paveikslais <...>, taip pat pagausėjęs tų paveikslų pirkimas.⁴⁹

Nors džiaugtasi, kad vokiečiai domisi ir perka lietuvių dailininkų kūrybius, tačiau, pasak dailės istorikės G. Jankevičiūtės, jie dažniau rinkosi suvenyrinio pobūdžio tapybą⁵⁰. Kaune salono atidarymo proga buvo surengta

45 Raštas Kauno dailės institutui, 1942 m. birželio 15 d., LLMA, f. 61, ap. 3, b. 12, l. 57.

46 Kooperatyvas „Dailė“ sumokėjo 1000 reichsmarkių, pusę skolos sumos. Žr. Lietuvos dailininkų sąjungos pirmininko pranešimas, 1942 m. spalio 25 d., LLMA, f. 33, ap. 5, b. 1, l. 38; Kooperatyvo „Dailė“ mokėjimo pavedimo kvitas, 1942 m. lapkričio 27 d., LLMA, f. 33, ap. 5, b. 3, l. 153, 154.

47 Lietuvos dailininkų sąjungos kasos knyga, 1943 m. sausis – 1944 m. birželis, LLMA, f. 33, ap. 5, b. 13, l. 17.

48 Klemensas Prielgausko laiškas Povilui Kaufmanui, 1941 m. spalio 25 d., LLMA, f. 33, ap. 5, b. 2, l. 21.

49 „Lietuvos dailininkų apžvalginė paroda“, *Naujoji sodyba* 5 (1942).

50 Jankevičiūtė, „Istorijos prieglobstyje“, 196–197.

paroda; rūpintasi, kad kūrinius pirktų įstaigos, tad kreiptasi į Teisingumo vadybą⁵¹, Vytauto Didžiojo kultūros muziejų⁵². Tai rodo, kad kooperatyvas atliko tarpininko vaidmenį tarp dailininko ir pirkėjo. Dar žinomos kelios parodos – 1942 m. lapkričio 8 d. atidaryta paveikslų, skirtų žurnalo *Naujoji sodyba* konkursui, paroda Kaune⁵³ ir 1944 m. pabaigoje, Lietuvą vėl okupavus sovietams, surengta tapybos, skulptūros ir grafikos darbų paroda Vilniuje ir Kaune. Pastarojoje Švietimo liaudies komisariatas nupirko du A. Gudaičio Vilniaus peizažus⁵⁴. Kūrinius, priimant į salonus pardavimui, tikriausiai nebuvo griežtos atrankos, tad patekdavo įvairios meninės kokybės darbų. Tai liudija ir amžininkų atsiliepimai. Pavyzdžiui, tapytojas J. Vienožinskis rašė:

[salonuose] visi parduodame darbelius, kokius esamomis sąlygomis lengviau sugebame pagaminti. Ten gali prekiauti ir subrendę dailininkai ir diletantai. <...> Ten jautrus pirkėjas susiras dailės dalykėlių, ten ir snobas ras savo skoniui tinkamų puošmenų.⁵⁵

Salonuose įvairius „saldžius vaizdelius“ parduodavo ir karo metu kalėję rusų dailininkai⁵⁶. Tad prekiauta įvairaus meninio lygio kūrinių, didžiausia paklausa teko suvenyriniams darbams, kuriuos noriai pirkto ir miesto gyventojai, ir vokiečių kariai. Bet kuriuo atveju sudėtingu karo laikotarpiu dailininkams tai teikė papildomų pajamų.

Kooperatyve dirbo apie 150 darbuotojų, veikė keramikos, medžio drožėjų ir tekstilės cechai⁵⁷. Prasidėjus nacių okupacijai, dailininkai, aktyviai dalyvavę sovietinėje veikloje, kaip L. Vaineikytė, S. Žukas, V. Jurkūnas, I. Trečiokaitė-Žebenkienė, pasitraukė į Sovietų Sąjungą. 1941–1944 m. „Dailės“ kooperatyvo valdybos pirmininku tapo Leonardas Kazokas⁵⁸,

51 Raštas ponui Teisingumo vadybos kanceliarijos viršininkui, 1941 m. spalio 29 d., LLMA, f. 33, ap. 5, b. 2, l. 79.

52 Kauno valstybinio Kultūros muziejaus gaunamųjų ir siunčiamųjų raštų knyga, 1941 01 15 – 1942 05 04, KRVA, f. R-965, ap. 1, b. 5, l. 88.

53 Antanas Rūkštelė, „Naujosios Sodybos konkurso paveikslų paroda“, *I laisvę* (1942 11 13): 3; *Lietuvių tarybinė dailė 1940–1960*, 61.

54 Vytautas Jurkūnas, „Rudens parodėlė Vilniaus Dailės salone“, *Tiesa* (1944 12 10): 4.

55 Justinas Vienožinskis, „Dailės parodos proga“, *Ateitis* (1943 06 08): 4.

56 Baltinas, *Tapytojas Leonardas Kazokas 1905–1981*, 82.

57 Bubnys ir Jasiukevičius, *Dailioji keramika Lietuvoje*, 81.

58 Kadru įskaitos asmens lapas, LLMA, f. 289, ap. 3, b. 789, l. 5–6.

1941–1942 m. sekretoriumi Vilniuje buvo paskirtas Vladas Drėma⁵⁹. 1943 m. kooperatyvo valdybą sudarė: pirmininkas Leonardas Kazokas, vice-pirmininkas Telesforas Valius, sekretorius Aleksandras Šepetys, nariai Jonas Virakas ir Juozas Valentukonis⁶⁰. Išlikę dokumentai liudija, kad visą nacių okupacijos laikotarpį „Dailės“ kooperatyvo veikla nenutrūko, toliau buvo rengiami visuotiniai susirinkimai, vyko prekyba krautuvėse, buvo surengta parodų ir t. t. Rasti šaltiniai patvirtina, kad visuotiniai susirinkimai rengti Vilniuje, Gedimino g. 1⁶¹; prie prašymo pridėtas narių sąrašas⁶² leidžia nustatyti dailininkus, dalyvavusius kooperatyvo veikloje; pateiktas įmonės balansas⁶³ teikia žinių apie įmonės metinį pelną. Tai kartu patvirtina, kad kultūros gyvenimas nebuvo griežtai apribotas: veikė muziejai, meno kūrinių, suvenyrinių dirbinių, dailės reikmenų krautuvės, organizuotos parodos; iki 1943 m. pavasario veikė aukštosios mokyklos. Naciams labiau rūpėjo Lietuvos ūkio pajungimas karo tikslams, todėl mažiau kištasi į švietimo reikalus⁶⁴.

1944 m. Lietuva antrą kartą okupuota SSRS ir sovietai vėl ėmėsi pertvarkų visose srityse. „Dailės“ kooperatyve tais metais įgaliotiniaisi paskirti L. Kazokas Kaune ir V. Drėma Vilniuje⁶⁵, iš šių pareigų atleisti 1944 m. pabaigoje⁶⁶. 1944 m. lapkričio 26 d. buvo patvirtintas „Dailės“ kooperatyvo narių visuotinio susirinkimo nutarimas prijungti „Dailės“ kooperatyvą su visais jo padaliniais prie Lietuvos dailės fondo sistemos, įsteigiant dailės fondo kombinatą „Dailė“ su centru Kaune⁶⁷. Tačiau įdomu tai, kad, svarstant

59 Kadrių įskaitos asmens lapas, LLMA, f. 289, ap. 3, b. 303, l. 6.

60 *Lietuviška dailioji keramika*.

61 Kooperatyvui „Dailė“, Vilnius, 1943.XI.10, LCVA, f. R-754, ap. 1, b. 455, l. 28.

62 1943 m. kooperatyvo „Dailė“ nariai: L. Kazokas, V. Miknevičius, V. Jonynas, P. Rimša, A. Žmuidzinavičius, Jonas Mikėnas, J. Prapuolenis, L. Strolis, J. Mackevičius, J. Zikaras, A. Šepetys, J. Valentukonis, Č. Janušas, K. Varnelis, S. Ušinskas, J. Kovalskis, A. Tamošaitienė, A. Tamošaitis, J. Virakas, V. Vizgirda, J. Vienožinskis, A. Valeška, A. Vilimas, P. Aleksandravičius, M. Bulaka, V. Drėma, A. Gudaitis, J. Kuzminskis, V. Mackevičius, Juozas Mikėnas, P. Puzinas. Žr. Verzeichnis der mitglieder der genossenschaft „Dailė“, wohnhaft in Kauen, Wilna und in der anderen gegenden des generalbezirks Litauen, Vilnius, 1943.XI.8, LCVA, f. R-754, ap. 1, b. 455, l. 31.

63 „Dailės“ Kooperatyvo suvestinis balansas 1943 m. sausio mėn. 1 dienos, LCVA, f. R-754, ap. 1, b. 455, l. 30.

64 Linas Jašinauskas, *Lietuvos švietimas nacių okupacijos metais (1941–1945)* (Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2007), 7, 10.

65 Valdybos viršininko įsakymas Nr. 14, LLMA, f. 289, ap. 1, b. 1, l. 241.

66 Valdybos viršininko įsakymas Nr. 256, LLMA, f. 289, ap. 1, b. 1, l. 335.

67 LTSR Liaudies Komisarų Tarybos nutarimas apie Dailės fondo ir kombinato „Dailė“ įsteigimą, Fondo nuostatai, LLMA, f. 350, ap. 1, b. 1, l. 1.

šį nutarimą, tokios organizacijos kaip Dailės fondas dar nebuvo. Jis pagal dokumentus įsteigtas kaip SSRS dailės fondo (kuris minėtas anksčiau) skyrius Lietuvoje 1945 m. sausio 29 d.⁶⁸ su centru Vilniuje. Lietuvoje įkuriant Dailės fondą kaip skyrių aiškiai parodyta, kad tai nebus savarankiška institucija, o ji bus tiesiogiai pavaldi SSRS dailės fondui ir bus kontroliuojama bei valdoma centralizuotai.

„Dailės“ kooperatyvo infrastruktūra

Kaip minėta anksčiau, „Dailės“ kooperatyvą sudarė kartu prijungta „Marginių“ bendrovė, kuri organizuodavo liaudies dirbinių gamybą, supirkimą ir pardavimą savo krautuvėse. Kur buvo pastarosios bendrovės patalpos, kurias perėmė „Dailės“ kooperatyvas, galima sužinoti iš išlikusių „Marginių“ firminių blankų ir telefonų knygų.

Pagrindiniai pastatai ir įstaigos veikė Kaune [4 il.]. „Dailės“ kooperatyvo įstaigos telkėsi Daukanto g. 7 – čia buvo administracija, parduotuvė ir siuvėjų dirbtuvės, Laisvės al. 25 – dailininkų salonas ir rėmų dirbtuvė, Jonavos g. 29 – medžio gaminių, Rytų g. 12 – keramikos dirbtuvė⁶⁹. Pastaroji įkurta 1940 m. nacionalizuotoje Antano Murausko⁷⁰ keramikos dirbtuvėje „Eglė“, kuri užėmė 3 kambarius ir turėjo 2 darbininkus⁷¹. Be to, „Dailės“ kooperatyvui buvo perduotas žaislų fabrikas „Šviesa“⁷², prijungta „Audėjo“ artelė⁷³. Parduotuvė Laisvės al. buvo pirma bendrovės „Marginiai“ (atidaryta 1931) krautuvė apskritai, kuri įsikūrė anksčiau buvusioje Kristinos

68 1945 m. Vilniuje buvo įkurtas SSRS dailės fondo Lietuvos skyrius, nuo 1957 m. – LSSR dailės fondas, 1990–1994 m. – Lietuvos dailės fondas. Jis buvo pavaldus Lietuvos dailininkų sąjungai. Dailės fondą sudarė trys „Dailės“ kombinatai, veikę Kaune, Vilniuje ir Klaipėdoje, salonas parduotuvė „Dailė“ (1968–1979 m. prekybos valdyba „Dailė“) ir parodinis fondas. Dailės fondas skatino dailininkų kūrybinę veiklą, teikė materialinę paramą (aprupindavo dirbtuvėmis, medžiagomis, skyrė pašalpas, paskolas, kelialapius), rengė parodas, rūpinosi dailės kūrinių pardavimu, pirkto juos ir kaupė vadinamajame parodiniame fonde, skolino kūrinius įstaigoms depozito teisėmis, leido parodų katalogus, bukletus, afišas. Plačiau žr. *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, t. 1 (Vilnius: Vyriausoji enciklopedijų redakcija, 1984), 368.

69 Amtliches Fernsprechbuch für den Generalbezirk Litauen 1944, 10.

70 Laima Cieškaitė, „Taikomoji dekoratyvė dailė“, in *Lietuvių tarybinė dailė 1940–1960*, 357, 364.

71 Kauno miesto mokesčių inspekcijos darbų byla, KRVA, f. 209, ap. 2, b. 6915, l. 1.

72 Liaudies komisarų taryba, Kaunas, 1941 m. gegužės mėn. 9 d. Potvarkis Nr. 53, LCVA, f. R-754, ap. 1, b. 3, l. 60.

73 Cieškaitė, „Taikomoji dekoratyvė dailė“, 357, 364.

4. Žurnalo *Naujoji sodyba* galinis viršelį su „Dailės“ kooperatyvo krautuvės fotografija, in *Naujoji sodyba* 6 (1941), LNMMB, LKPP

Back cover of the magazine *Naujoji sodyba* with a photo of the Dailė Cooperative outlet

Arsaitės-Griniuvienės (prezidento Kazio Griniaus žmonos) liaudies audinių parduotuvės vietoje. „Marginių“ parduotuvė, įrengta pagal dailininko V. Dobužinskio projektą, tapo pirkėjų traukos centru⁷⁴. Toje pačioje patalpoje įsikūręs „Dailės“ kooperatyvo salonas toliau sėkmingai tęsė veiklą. Apie šio kooperatyvo krautuvės svarbą ir miestiečiams, ir atvykusiems rašė žurnalo *Naujoji sodyba* korespondentas:

Kaune prieš „Pienocentro“ rūmus yra didžiulė krautuvė, prie kurios vitrinų nuolat pilna įvairaus amžiaus ir profesijos žmonių. Tai „Dailės“ koop. krautuvė, kaip tokia yra didžiausia ir gražiausia Lietuvoje. Ją nuolat lanko įvairios ekskursijos ir atskiri žmonės, norėdami įsigyti dovanom ir atminimui lietuviškojo stiliaus dirbinių. Gražiausi tautiški kostiumai, juostos, dailieji medžio darbai, dailioji keramika [...].⁷⁵

74 Lijana Natalevičienė, „Nuo „Marginių“ iki „Dailės“ kombinato“, in *Daiktų istorijos: Lietuvos dizainas 1918–2018 / Stories of things: Lithuanian design 1918–2018* (Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2018), 58; Šatavičiūtė, „Marginių kooperatinės bendrovės produkcija 1931–1940 metais: tautinio autentiškumo problema“, 64; Bubnys ir Jasiukevičius, *Dailioji keramika Lietuvoje*, 62.

75 „Dailės“ keramika“, *Naujoji sodyba* 10 (1942).

Vilniuje „Dailės“ kooperatyvas taip pat perėmė „Marginių“ bendrovės patalpas – krautuves Pilies g. 8 ir Gedimino g. 1 (šiai parduotuvei vadovauti dar 1939 m. buvo pavesta Anastazijai Tamošaitienei)⁷⁶, sandėlius Užupio g. 2⁷⁷. Bendrovei „Marginiai“, lietuviams kuriantis Vilniuje, atiteko lenkiškos Liaudies pramonės mugės (veikė 1925–1938) patalpos. Pilies g. 8 veikė Liaudies pramonės mugės kooperatyvas (Bazar Przemysłu Ludowego, Spółdzielnia), o Užupio g. 2 – jo administracija ir sandėliai⁷⁸. Pasak L. Šatavičiūtės, Liaudies pramonės mugėse prekiauta amatininkų ir tautodailininkų dirbiniais, prekybos pagrindą sudarė audiniai, supirkinėti iš Vilniaus krašto audėjų⁷⁹. Liaudies pramonės mugė amatus populiarino ir leisdamą atvirukus su audinių pavyzdžiais⁸⁰, platindama skrajutes apie superkamus audinius. Panašu, kad sėkminga veikla panašia linkme tęsta ir įkūrus „Marginių“ bendrovę, todėl sovietiniu laikotarpiu prašyta suteikti papildomų patalpų Gedimino g. 5, kad bendrovė galėtų tinkamai eksponuoti turimas prekes „represntacinėje, turistų ir šiaip pravažiuojančiųjų lankoje gatvėje“⁸¹. Apgailėstą, kad „[y]patingai blogas patalpas turi bendrovė <...> Pilies g. 8. [Kuriose] ne tik negalima tinkamai eksponuoti turimų prekių, bet net negalima jų sutalpinti.“⁸² Tačiau bendrovei papildomos patalpos nebuvo suteiktos. Pagal 1944 m. duomenis, Vilniuje „Dailės“ kooperatyvo biuras (administracija) veikė Užupio g. 2, taryba ir salonas – Gedimino g. 1, parduotuvė – Pilies g. 8⁸³. Iš spaudos atsiliepimų galima spręsti, kad Vilniuje „Dailės“ krautuvėje netrūko pirkėjų nei sovietų, nei nacių okupacijos metais.

76 Lijana Šatavičiūtė-Natalevičienė, *Antanas Tamošaitis. Gyvenimo ir kūrybos kelias* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003), 51.

77 Lietuvos telefonų abonentų sąrašas 1940 metams, 220.

78 Spis abonentów sieci telefonicznych dyrekcji okręgu poczt i telegrafów w Wilnie na 1936 r., 44.

79 Lijana Šatavičiūtė, „Vilniaus dailieji amatai XX a. pirmojoje pusėje“, in „Meninis Vilnius: įtakos ir įvaizdžiai“, sudarė Rūta Janonienė, *Acta Academiae Artium Vilnensis* 57 (2010): 183.

80 Žr. <https://polona.pl/item/tkaniny-ludowe-z-wilenszczyzny-czarno-biala-len,ODM1Mz-M1MDU/0/#info:metadata>.

81 Liaudies menui ir namų pramonei remti kooperatinės bendrovės „Marginiai“ raštas vyr. butų komisijai, 1940 m. gruodžio 10 d., LCVA, f. R-754, ap. 3, b. 10, l. 205.

82 Ibid.

83 Amtliches Fernsprechbuch für den Generalbezirk Litauen 1944, 43.

Pastebėta, kad vokiečių kariai labai domisi lietuvių liaudies menu, liaudies meno dirbiniais ir kt. Vilniaus „Dailės“ kooperatyvas šiuo metu skubiai reorganizuojasi ir yra pasiruošęs smarkiai išplėsti savo darbus, kad besidomaujantieji mūsų liaudies meno dirbiniais vokiečių kariai galėtų pakankamai jais apsirūpinti.⁸⁴

Reikia paminėti ir „Marginių“ skyrius, veikusius nuo 1938 m. Šiauliuose ir nuo 1939 m. Panevėžyje. Juos taip pat perėmė „Dailės“ kooperatyvas. Krautuvė Šiauliuose veikė Vilniaus g. 215⁸⁵, Panevėžyje – Vasario 16-osios g. 1⁸⁶, t. y. buvusiose „Marginių“ parduotuvėse. Remiantis 1943 m. „Dailės“ kooperatyvo ataskaita Kauno miesto mokesčių inspekcijai, Šiaulių skyrius nustojo veikti 1943 m. kovo mėnesį⁸⁷, nes įrašų apie šį skyrių daugiau nebuvo ir 1944 m. telefonų knygoje šio adreso nėra.

Krautuvių Kaune, Vilniuje, Panevėžyje ir Šiauliuose veiklą entuziastingai aprašė A. Tamošaitis:

[šių miestų] didžiausiose gatvėse yra pačios gražiausios krautuvės <...>. Žmonės spaudžiasi prie langų ir durų, norėdami sau ką nors gražaus atminimui įsigyti. Jau tūkstančiai vokiečių karių yra gražiausių lietuvių tautodailės dirbinių įsigiję ir pasiuntę į savo tėvynę.⁸⁸

Iš turimų duomenų galima daryti prielaidą, kad pagrindinė kooperatyvo veikla koncentravosi Kaune; čia veikė krautuvės, salonas, kur eksponuoti ir pardavinėti tapybos darbai, tautodailės dirbiniai, buvo įrengtos keramikos, medžio, tekstilės dirbtuvės. „Dailės“ kooperatyvo infrastruktūroje galima pastebėti tęstinumą – tiek Kaune, tiek Vilniuje kooperatyvas patalpas perėmė iš „Marginių“ bendrovės, kuri taip pat buvo kuriama artimo veiklos pobūdžio įstaigų vietoje.

84 „Vokiečiai domisi lietuvių liaudies menu“, *Naujoji Lietuva* (1941 07 17): 5.

85 Liaudies menui ir namų pramonei remti kooperatinė bendrovė „Marginiai“ [firminis blankas], LCVA, f. R-754, ap. 3, b. 10, l. 204.

86 Amtliches Fernsprechbuch für den Generalbezirk Litauen 1944, 68.

87 Priedas prie apyvartos mokesčio pranešimo apie prekių ir gaminių apyvartą per 1943 m. kovo mėn., KRVA, f. R-963, ap. 3, b. 19, l. 19.

88 Antanas Tamošaitis, „Lietuvių tautodailė“, *Naujoji sodyba* 6 (1941).

5. „Dailės“ kooperatyvo dirbiniai, in *Naujoji sodyba* 6 (1941), LNMMB, LKPP

Products of the Dailė Cooperative

„Dailės“ kooperatyvo produkcija

Sovietų režimui „Dailės“ kooperatyvas buvo reikalingas kaip propagandinės dailės gamybos organizacija, kurioje ruošiamos masinių švenčių dekoracijos, kuriamos skulptūros ir bareljefai, tuo pačiu plėtojami liaudies amatai (keramikos, tekstilės, medžio dirbiniai) [5 il.]. Gamintos prekės skirstytos į „kultūrinius reikmenis“ ir „masinio gaminimo bei plataus vartojimo“ prekes⁸⁹. Kultūriniais reikmenimis laikyti: tautiniai drabužiai, kilimai ir kiliminiai dirbiniai, dekoratyviniai audiniai, raštuoti mežginiai, juostos ir pan., medžio (stovylėlės, dėžutės ir kiti drožiniai), dailieji odos, keramikos dirbiniai. Masinio paruošimo prekės: žaislai, kaimo drobė, dirbtinės gėlės ir kita⁹⁰. Visa išvardyta produkcija – tai anksčiau „Marginių“ bendrovės gaminti dirbiniai. Nacių okupacijos laikotarpiu atkreiptas dėmesys, kad, reorganizavus „Marginių“ bendrovę į kooperatyvą, sovietų valdžia darė spaudimą ir siekė kooperatyvą išnaudoti politinės propagandos tikslams.

89 Liaudies komisarų tarybos reikalų valdybai, Kaunas, 1941 m. birželio 4 d., LCVA, f. R-754, ap. 3, b. 211, l. 273.

90 Dailės darbuotojų kooperatyvas „Dailė“ LTSR Liaudies Komisarų Tarybai per Valstybės Planų Valdybą, Kaunas, 1941 m. gegužės mėn. 19 d., LCVA, f. R-754, ap. 3, b. 211, l. 274.

Bolševikai buvo uždraudę pardavinėti mūsų kaimo dievadirbių drožtus smūtkelius ir ornamentuotus lietuviškus kryžius. Jų vieton buvo siūloma gaminti ir platinti bolševikų „dievukų“ biustus ir bareljefus.⁹¹

Nacių režimui „Dailės“ kooperatyvo veikla buvo tinkama dėl plėtotų liaudies amatų:

kooperatyvas prisiderindamas prie karo sąlygų, gamina ir parduoda šalia meno dirbinių ir kasdieniniam vartojimui reikalingus daiktus, kaip pvz., keramikos indus, medinius šaukštus ir kitas reikmenes.⁹²

Pasak G. Jankevičiūtės, naciai kolonizuotą Lietuvą matė kaip agrarinį kraštą, kuriame lietuvius ketinta panaudoti kaip žemės ūkio dirbamąją jėgą ir plėsti amatininkų ruošimą⁹³. Jie buvo suinteresuoti rengti praktinių specialybių mokinius, todėl amatų mokyklų skaičius išaugo du kartus, lyginant su nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu⁹⁴. Tad „Dailės“ kooperatyvas tęsė parankią tiek sovietams, tiek naciams „Marginių“ bendrovės veiklą ir kartu ėmė prekiauti profesionalių dailininkų kūriniais ir dailės priemonėmis.

„Dailės“ kooperatyvas kartu ėmėsi:

dailininkų reikmenų gamybos ir prekybos, gaminant savo dirbtuvėse dažus, piešiamą anglį, drobę, rėmus, paletes, etiudnikus, molbertus ir t. t. laikant visus dailininkų reikmenis specialiose parduotuvėse Vilniuje ir Kaune. <...> Prekybos liaudies komisaras yra perdavęs kooperatyvo žiniai visus dailininkų reikmenis ir Kauno Pramprekybos ir kitų įmonių. Kooperatyvui pavesta ir rėmų gamyba ir prekyba.⁹⁵

Tai rodo siekį sutelkti ir dailės priemonių prekybą vienoje vietoje, kad ji būtų kontroliuojama centralizuotai. Toks valdymo modelis buvo

91 *Lietuviška dailioji keramika.*

92 *Ibid.*

93 Giedrė Jankevičiūtė, „Nagingų amatininkų kraštas“, in *Daiktų istorijos: Lietuvos dizainas 1918–2018*, 52.

94 Arūnas Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)* (Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998), 460.

95 „Dailės Kooperatyvas pradeda veikimą“, 6.

parankus ne tik sovietų režimui, bet ir naciams. „Dailės“ kooperatyvo krautuvėse buvo galima įsigyti dažų, teptukų, rėmų ir porėmių. Pastarosios prekės gamintos kooperatyvo medžio gaminių dirbtuvėje; jas buvo galima užsisakyti⁹⁶. Norint įsigyti priemonių, kreiptasi per Lietuvos dailininkų sąjungą į „Dailės“ kooperatyvą⁹⁷, pirktą per institucijas, pavyzdžiui, sąskaitos išrašytos Vytauto Dižiojo kultūros muziejui už aliejinius dažus, teptukus ir temperą⁹⁸. Nacių okupacijos laikotarpiu trūko dailės priemonių: popierių, pieštukų, anglies, dažų; priemonių buvo galima įsigyti ir juodojoje rinkoje, tačiau jų kaina buvo labai didelė, ne visi dailininkai turėjo pakankamai lėšų⁹⁹. Lietuvos dailininkų sąjunga, gavusi aliejinių dažų, dėl trūkumo juos padalydavo ne visiems dailininkams, o atsiimant reikėdavo pasirašyti¹⁰⁰. Dailės priemonės (dažai ir pan.) užsakinėtos Güntherio Wagnerio įmonėje Dancinge (dab. Gdanskas), tačiau užsakymai buvo gan komplikuoti, pirma – trūko norimų prekių, antra – savo užsakymą pirmiausia reikėjo suderinti su Reicho kultūros rūmais (Reichskammer der bildenden Künste) Berlyne¹⁰¹. Rastas dokumentas svarbus ne tiek dėl fakto, kur pirktos ir užsakinėtos dailės priemonės, kiek dėl to, kad išaiškėja, jog jų pirkimas buvo griežtai kontroliuojamas.

Kaip minėta anksčiau, didžiąją dalį kooperatyvo asortimento sudarė tradicinių amatų dirbiniai – tautiniai kostiumai, kilimai, medžio dirbiniai ir kita; jie dažniausiai gaminti meistrų(-ių), tarpukariu baigusių Lietuvos švietimo ministerijos remiamų rankdarbių (audimo, mezgimo ir pan.) kursus. Audėjos „Dailės“ kooperatyvui ne tik pateikdavo parduoti gaminius,

96 Jonas Kuzminskis rašytame laiške žmonai klausia, ar jo užsakyti „Dailės“ kooperatyve rėmai ir porėmiai jau pagaminti. Žr. J. Kuzminskio laiškas žmonai K. Kuzminskienei, 1943 m. liepos 13 d., Betygala, LLMA, f. 215, ap. 1, b. 20, l. 7.

97 Dailininkų sąjungos pirmininko prašymas leisti įsigyti Taikomojo meno mokyklos studentams aliejinių dažų už 400 rublių. Daugiau žr. Dailininkų sąjungos pirmininko Prašymas Dailės kooperatyvui Kaune, LLMA, f. 33, ap. 5, b. 2, l. 75.

98 1941 m. išlaidų apyskaitų dokumentai rugpjūčio–gruodžio mėn., Nr. 927–1176, NČDM, 935, 936, 1010.

99 Dalia Ramonienė, *Justinas Vienožinskis* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla), 259.

100 Dailininkų, gavusių aliejinių dažų komplektą ir 1 m. drobės, sąrašas, LLMA, f. 33, ap. 5, b. 12, l. 8–9.

101 Nors laiške nėra „Dailės“ kooperatyvo antspaudo, tačiau nurodytas gavėjo adresas Laisvės al. 25 sutampa su kooperatyvo adresu, ir tai leidžia daryti prielaidą, kad jis skirtas „Dailės“ kooperatyvui. Daugiau žr. Günther Wagner įmonės laiškas, 1943 m. birželio 18 d., LCVA, f. R-615, ap. 1, b. 43, l. 35.

bet ir dalijosi savo technologinėmis žiniomis (apie siūlų dažymą, audimą ir pan.) Kauno taikomosios dailės institute¹⁰².

Didžiausia paklausa teko tautiniams kostiumams. Sovietų okupacijos laikotarpiu, pristatant „Dailės“ kooperatyvo veiklos kryptis, akcentuota, kad daug dėmesio bus skirta tautinio kostiumo gamybai ir prekybai:

[p]irmoje eilėje tautiniais drabužiais bus aprūpinti teatrai, dainos ir šokio ansambliai, meninės saviveiklos rateliai, o paskui ir paskiri pirkėjai, siekiant tautinius drabužius kuo plačiausiai išpopuliarinti ir paskleisti darbo masėse.¹⁰³

Nerimauta, kad numatyti meno dekadai Maskvoje¹⁰⁴ „Dailės“ kooperatyve nespėjama gaminti ne tik tautinių kostiumų, bet ir sportinių¹⁰⁵. Dalytasi, kad:

[s]unku surasti įstaigoje ar fabrike raudonąjį kampelį, be liaudinių ir socialistinių „Dailės“ kooperatyvo gaminių, ar sutikti meninės veiklos ratelį, be tautinių drabužių. <...> užklausiui iš įvairių įmonių dėl raudonųjų kampelių įrengimo ir tautinių drabužių įsigijimo keleriopai padidėjo. Tačiau tautiniams drabužiams priskaičius 40 % apyvartos mokesčio, susidaro labai sunkios sąlygos juos įsigyti. <...> Kooperatyvas „Dailė“ neturi pelno tikslo, o tikrai nori išpopuliarinti liaudies meno dirbinius ir juos kuo plačiausiai paskleisti darbo masėse.¹⁰⁶

Verta prisiminti, kad lietuvių delegacija, vykusi į Maskvą 1940 m. rugpjūčio 3 d. įteikti „prašymą“ dėl Lietuvos įstojimo į SSRS, taip pat buvo pasipuošusi tautiniais kostiumais. 1941 m. gegužės mėnesį atidarytoje

102 Pavyzdžiui, audėja Albina Paulauskaitė buvo pakviesta į Kauno taikomosios dailės mokyklą kaip siūlų dažytoja ir rištinių kilimų audėja. Beje, ji piktinosi audinių studijos vedėjo, dailininko Viktoro Petravičiaus, neišmanymu audinių srityje. Pasak jos, „[p]er pusantų metų vadovaudamas studijai nesugebėjo atskirti audeklų rūšių, staklių dalių, audinių pavadinimų ir kitų pačių paprasčiausių dalykų.“ Daugiau žr. Albinos Paulauskaitės pareiškimas Kauno taikomosios dailės mokyklos direktoriui, LLMA, f. 61, ap. 3, b. 15, l. 18.

103 „Dailės Kooperatyvas pradeda veikimą“, 6.

104 Vyr. butų komisijai, 1940 m. gruodžio mėn. 10 d., LCVA, f. R-754, ap. 3, b. 10, l. 205.

105 Dailės darbuotojų kooperatyvo „Dailė“ direktorius Vilniaus Miesto Filharmonijai, Kaunas 1941 m. birželio 19 d., LLMA, iš netvarkytų Filharmonijos fondo dokumentų. Už nuorodą dėkoju LLMA direktoriui Juozapui Blažiūnui.

106 Dailės darbuotojų kooperatyvas „Dailė“ LTSR Liaudies Komisarų Tarybai, Kaunas, 1941 m. balandžio 23 d., LCVA, f. R-754, ap. 3, b. 211, l. 275.

Dailės darbuotojų kooperatyvas „Dailė“

Kaunas, 1941 m. birželio mėn. 9 d.
Sutartis nr. 15, tsklf. 28530, 22784

LTSR Valst. Filharmonijoje
Gauta Nr. 1557
1941 m. 7 mėn. 14 d.

Valstyb. filharmonijai
Vilnius, Aušros Vartų 5

Esame gavę iš dail. Tamošaitienės piešinius, skirtus Tamstų ansamblių reikalams.

Prašome atsiųsti formalų užsakymą, nurodant skaičių vyriškų ir moteriškų komplektų.

Priėmus užsakymą, kooperatyvas rezervuosis sau teisę gauti iki 50% užsakymo sumos avanso.

A. Tarulis
DIREKTORIUS

Dailės darbuotojų kooperatyvas „Dailė“

Kaunas, 1941 m. birželio mėn. 19 d.
Sutartis nr. 15, tsklf. 28530, 22784

LTSR Valst. Filharmonijoje
Gauta Nr. 1661
1941 m. 7 mėn. 21 d.

Vilniaus Miesto Filarmonijai, Vilnius.

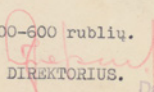
Dėkojame Tamstoms už šio mėn. 13 d. raštu tautiškų kostiumų užsakymą.

Šiuo metu visą savo personalą ir gamintojas esame sukoncentravę gaminti Maskvos Dekadai sporto kostiumus, kurie liepos mėn. 1 d. turi būti paruošti. Tamstų duotas užsakymas, sulig patiektais prieš dvi savaites dail. Tamošaičio piešiniais, labai sunkus techniškai išpildyti.

Tačiau padėjus visas pastangas, jei neįvyktų kliūčių su žaliavomis ir avanso pervedimu – pavyktų išpildyti ne anksčiau kaip per du mėn.

Laukiame Tamstų skubaus pranešimo ar Tamstos duotą užsakymą palaikote, o jei palaikote, prašome tuojau praveisti 50% kostiumų kainos, žaliavoms.

Vieno kostiumo kaina būtų apie 500-600 rublių.

DIREKTORIUS.
Dailės darbuotojų kooperatyvas „DAILĖ“

6. Dailės darbuotojų kooperatyvo „Dailė“ susirašinėjimas su Vilniaus miesto filharmonija, Kaunas 1941 m. birželio 9 d. ir birželio 19 d., LLMA, iš netvarkytų Filharmonijos fondo dokumentų

Correspondence of the Dailė Cooperative with the Vilnius City Philharmonic

minėtoje Visasąjunginėje žemės ūkio parodoje Maskvoje „Dailės“ kooperatyvo personalas Lietuvos paviljono kioske dirbo irgi pasipuošęs tautiniais drabužiais¹⁰⁷. Ir neatsitiktinai tautinio kostiumo reikšmė gan plačiai skleista okupacijos laikotarpiu. Viena vertus, iš patriotinės perspektyvos rūpintasi tautinio kostiumo išlikimu, kita vertus – internacionalizmą propaguojanti SSRS tautiniam kostiumui suteikė kitokią prasmę¹⁰⁸. Pasak Andreaso Roepstorffo ir Aušros Simoniukštytės, sovietų įstatymai, politinė retorika ir organizacinė struktūra buvo nukreipta į tautinius ir kultūrinius subjektus, tuo pačiu draudžiant juos „garbinti“ ar suveiksminti¹⁰⁹. Tokia prieštaringa, alogiška nuostata vyravo sovietinio režimo retorikoje apskritai. Tautinio kostiumo suaktualinimo priežastys labai aiškiai atsiskleidžia kultūriniais reiškiniais taikytoje „formuluotėje“ – nacionalinis savo forma ir socialistinis savo turiniu. Tad tautinis kostiumas pateikiamas kaip *nacionalinė forma* (kursyvas mano, – R. D.), kaip paranki priedanga, kurioje patalpinamas *tutrinys* (kursyvas mano, – R. D.) – sovietinio režimo ideologija.

Tautinių kostiumų reikėjo ir 1940 m. įkurtam Vilniaus filharmonijos liaudies ansamblui. Jie taip pat buvo užsakyti „Dailės“ kooperatyve [6 il.], gaminti pagal A. Tamošaičio piešinius. Jų projektai liko tokie patys kaip ir prieškarui autoriaus kurtų tautinių kostiumų modeliai¹¹⁰. Užsakymas buvo baigtas pasikeitus politinei santvarkai. Karo metų sąlygos turėjo įtakos kostiumų kokybei:

atsižvelgiant į dabartines gamybos sąlygas/medžiagų trūkumą, menką pasirinkimą ir dėl tų aplinkybių negalėjimą tiksliai laikytis dailininko eskizų, [kostiumai] yra pagaminti patenkinamai. <...> dviejų aukštaitiškų bliuskučių/marškinių spalvotieji raštai skalbiant nubluko ir jas reikalinga pakeisti naujomis.¹¹¹

Nors ansamblis [7 il.] įkurtas sovietų iniciatyva, tačiau savo veiklą aktyviai tęsė ir 1941–1943 m. nacių okupacijos laikotarpiu; rengė koncertus

107 *Tarybų Lietuva* (1941 06 01): 1.

108 Teresė Jurkuvienė, *Lietuvių tautinis kostiumas: liaudies drabužių interpretacijos XX amžiuje* (Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2020), 222.

109 Andreas Roepstorff ir Aušra Simoniukštytė, „Modernus lietuviškasis identitetas – šimtmetį at/kuriama tradicija“, *Lietuvos etnologija* 1 (10) (2001): 157.

110 Daugiau žr. Jurkuvienė, *Lietuvių tautinis kostiumas*, 229.

111 Vilniaus filharmonijos liaudies ansamblis. Darbo dienynas. Aktas, Vilnius, 1941 m. gruodžio 17 d., LLMA, f. 394, ap. 1, b. 1, l. 177.

Die Sing- und Spielschar für Volkskunst bei der Wilnaer Philharmonie.
Vilniaus filharmonijos liaudies ansamblis.

7. Vilniaus filharmonijos liaudies ansamblio nariai su „Dailės“ kooperatyvo pagamintais kostiumais, in *Vilniaus filharmonijos liaudies ansamblio koncerto programa*: 1941 metų lapkričio 23 d. (Vilnius: Raidė, 1941) LTMKM, Mk-3 281

Members of the Vilnius Philharmonic Folk Ensemble with costumes produced by the Dailė Cooperative

įvairiuose Lietuvos miestuose ir miesteliuose. Ansambliui gastroliuojant, publika noriai dalyvaudavo pasirodymuose, teigiami atsiliepimai ir žiūrovų išpūdžiai publikuoti spaudoje: *Naujoji sodyba*, *Naujoji Lietuva*, *Į laisvę*, *Ateitis*, *Tėviškė*. Ansamblio vadovai džiaugėsi, kad Kauno Žemės ūkio rūmų atstovams su pirmininku Fledžinsku ir vokiečių karininku pavyko sutarti dėl Liaudies ansamblio dalyvavimo Kaune, vyksiančioje derliaus padėkos šventėje¹¹². Tiesa, naujų švenčių datos (pavyzdžiui, jau minėta derliaus šventė) lietuvių kalendoriuje atsirado neatsitiktinai. Nacių okupacijos laikotarpiu, pasak G. Jankevičiūtės, vietinius papročius imta derinti prie vokiečių švenčių švenčių¹¹³ ir retą trikdė per šias šventes matyti tautiniais kostiumais pasipuošusių jaunimą¹¹⁴. Apskritai tautinis kostiumas buvo labai plačiai eksploatuojamas: jų reikėjo ir teatrams (pavyzdžiui, Žemaičių teatras Telšiuose

112 Vilniaus filharmonijos liaudies ansamblis. Darbo dienynas. Nuo 1941 m. lapkričio 8 d. iki 15 d., LLMA, f. 394, ap. 1, b. 1, l. 133.

113 Jankevičiūtė, „Kultūriniai plakatai“, in *Okupacijos realijos = The reality of occupation*, 196.

114 Jankevičiūtė, „Istorijos prieglobstyje“, 193.

prašė leisti įsigyti tris kostiumus „vaidybos reikalams“¹¹⁵), spaudoje publikotos nuotraukos lietuvių, vilkinčių tautiniais kostiumais, džiaugsmingai „pasitinkančių“ vokiečių kareivius; beveik kiekviename karo metų žurnalo viršelyje taip pat galima išvysti jaunų žmonių su tautiniais drabužiais nuotraukas ir t. t.

Išskirtinio dėmesio ir aptarimo vertas „Dailės“ kooperatyvo keramikos cechą. Iki jo įsteigimo veikė atskiros keramikos dirbtuvės, tarpukariu Žemės ūkio rūmuose rengti keramikos kursai, siekiant „prisid[ti] prie keramikos techninio ir meninio lygio kėlimo“¹¹⁶. Kauno meno mokykloje dailioji keramika pradėta dėstyti nuo 1931 metų. Vienas pirmųjų šios specialybės mokytojų buvo dailininkas Pranas Brazdžius, vėliau – keramikas Liudvikas Strolis, grįžęs po studijų Paryžiuje ir ėmęs diegti naują suvokimą apie dailiosios keramikos šaką, jos galimybes, įvairius meninius sprendimus. „Dailės“ kooperatyvas, pradėjęs veiklą, vadovauti keramikos dirbtuvių įrengimui pakvietė buvusį Liudviko Strolio mokinį, keramiką Vaclovą Miknevičių. Dailininkas subūrė Kauno meno mokyklą baigusius ir dar tebestudijuojančius keramikus: Teodorą Slyvauskaitę-Miknevičienę (Kauno taikomosios dailės institutą baigė 1942 m.), Valdemarą Manomaitį (į kooperatyvo veiklą įsitraukusį 1942 m.), Povilą Krivaitį, Eleonorą Lukštaitę-Marčiulionienę, Oną Šuminaitę ir kitus. Per metus V. Miknevičius įrengė keramikos dirbtuvę, kurioje dirbo apie 20 žmonių¹¹⁷. Valdemaras Manomaitis pasiūlė prisijungti ir grafikui Pranui Lapei, kuriam suvenyriniai keramikos dirbiniai tapo papildomu pajamų šaltiniu¹¹⁸. Vėliau V. Miknevičius vadovavimą Rytų gatvės dirbtuvėms perdavė P. Krivaičiui ir ėmė steigti dar vieną dirbtuvę Vilijampolėje, A. Krikščiūnų gatvėje. 1942–1944 m. palaipsniui įrengtos visos keramikos dirbtuvės patalpos. Pasak menotyrininkės R. Simanaitienės, nepaisant karo metų aplinkybių, dirbtuvė veikė sėkmingai, tapo rentabili – indų gamyba ir pardavimas klostėsi gerai, kartu buvo įsteigti žiedimo kursai, kuriuos baigę mokiniai iš karto įsidarbinau gamyboje¹¹⁹. Po Antrojo pasaulinio karo „Dailės“ kooperatyvo keramikos dirbtuvės tapo 1945 m. įsteigto Kauno „Dailės“ kombinato cechų.

115 Raštas „Dailės“ kooperatyvo pirmininkui, 1941 m. gruodžio 20 d., LLMA, f. 33, ap. 5, b. 2, l. 54.

116 „Lietuviškoji keramika“, *Naujoji sodyba* 5 (1943).

117 Simanaitienė, *Pėdsakai molyje: Vaclovas Miknevičius*, 49.

118 Jankevičiūtė, *Lietuvos dailė vokiečių okupacijos metais (1941–1944)*, 69.

119 Simanaitienė, *Pėdsakai molyje: Vaclovas Miknevičius*, 50.

8. Katalogo *Lietuviška dailioji keramika* iliustracijos (Kaunas: „Dailės“ kooperatyvas, [1943])

Illustrations of the *Lithuanian Fine Ceramics* catalogue

Kooperatyvo keramikos dirbtuvėse daugiausia gaminti buitiniai indai (kavos, alaus, pietų servizai), vazos, nedideli suvenyrai (skulptūrėlės). Spaudoje pirkėjai skatinti įsigyti keraminius dirbinius ir puošti jais savo namus, tuo pačiu žadinant ir patriotinius jausmus:

[servizai] ne tik prilygsta užsienio parcelano servizams, bet prie lietuviško stiliaus kambario dekoracijų jie turi neginčijamą pirmenybę ir nepakeičiamą vietą. Dirbtuvė, žinoma, nepajėgia visų aptarnauti, tačiau ateity ją praplėtus, visi galės įsigyti lietuviškos dailiosios keramikos dirbinių, kurie puoš jų butus ir kalbės su jų sielomis [...].¹²⁰

Formuotas suvokimas, kad keraminiai dirbiniai, namų apyvokos indai gaminami ne tik amatininkų, bet kuriami ir dailininkų, kuriems svarbi ir forma, ir dekoras. Tapo aktualu, kad daiktas ne tik būtų funkcionalus, bet

120 „Dailės“ keramika“, *Naujoji sodyba* 10 (1942).

ir jo išvaizda derėtų prie gyvenamosios aplinkos. Tai leidžia kalbėti, kad ir apie labai neryškus užuomazgas dizaino minties link.

Nors vyko Antrasis pasaulinis karas, „Dailės“ kooperatyvui pavyko suorganizuoti keramikos parodą ir išleisti katalogą [8 il.]¹²¹ 3000 egzempliorių tiražu¹²². Tai buvo pirmoji lietuvių dailės istorijoje keramikos paroda. Rengiant ją, pirmiausia reikėjo suderinti su Vytauto Didžiojo kultūros muziejumi¹²³, o pastarasis turėjo gauti leidimą iš Švietimo valdybos¹²⁴. Ekspozicijai įrengti teko skolintis įrangą (vitrinas, stalus ir pan.) iš Kauno taikomosios dailės instituto¹²⁵. 1943 m. gegužės mėn. Vytauto Didžiojo kultūros muziejuje atidaryta paroda sulaukė ir lankytojų dėmesio, ir dažnai gan gausiai iliustruotų publikacijų [9, 10 il.] (būta recenzijų, aprašomojo arba tik informacinio pobūdžio tekstų)¹²⁶. Spauldoje rašyta, kad didelį susidomėjimą rodo ir gyventojai, ir atvykstantys miesto svečiai, parodą lanko ekskursijos. Pasak *Naujosios Lietuvos* korespondento, pirmomis dienomis ją aplankė apie 1500 lankytojų kasdien¹²⁷. Paroda išsiskyrė tuo, kad tai buvo pirmoji tik keramikai skirta, kurioje eksponuoti daugiausia profesionalių dailininkų darbai – V. Manomaičio, E. Lukšaitės-Marčiulionienės, T. Slyvauskaitės-Miknevičienės, V. Miknevičiaus, O. Šuminaitės, J. Šmidtaitės, M. Bartusevičiūtės, P. Lapės ir kelių amatininkų – Enriko Butkevičiaus, dailės mokinės Irenos Davidovaitės. Periodikoje rašyta, kad paroda savo eksponatais pralenkė iki tol buvusias ir kiekiu, ir kokybe¹²⁸. Eksponuota apie 300 keramikos dirbinių: dekoratyvinės vazos, skulptūrėlės (dažniausiai animalistinio žanro) ir jų kompozicijos (šokėjų, vaikų ir pan.), įvairūs (kavos, alaus, degtinės ir pan.) servizai, indai sausainiams, tešlainiams, peleninės ir pan. Dirbinių stilistikai aptarti daugiausia dėmesio savo publikacijoje

121 *Lietuviška dailioji keramika*.

122 Užsakymų knyga, 1943, KRVA, f. R-985, ap. 1, b. 47, l. 105.

123 Raštas Vytauto Didžiojo muziejaus direktoriui, KRVA, f. R-965, ap. 1, b. 11, l. 6.

124 Raštas Švietimo valdybos Kauno skyriui, KRVA, f. R-965, ap. 1, b. 11, l. 7.

125 Raštas Taikomosios dailės instituto direktoriui, LLMA, f. 61, ap. 3, b. 13, l. 19.

126 „Lietuviškoji keramika“, *Naujoji sodyba* 5 (1943); „Keramikos paroda“, *Savaitė* 18 (1943); Antanas Rūkštelė „Dailiosios keramikos paroda“, *Ateitis* (1943 05 15): 4; S. N., „Mūsų keramikos atgimimo pavasaris“, *Naujoji Lietuva* (1943 05 08): 4; „Dailiosios keramikos paroda Kaune“, *Tėviškė* (1943 05 14); Hanns Kreck, „Kunstkeramik“, *Kauener Zeitung* (1943 05 13); Laikraščio iškarpa „Keramik-Ausstellung“, *Deutsche Zeitung im Ostland* (Riga, 1943 03 08) LCVA, f. R-634, ap. 2, b. 18, l. 50.

127 „Mūsų keramikos atgimimo pavasaris“, *Naujoji Lietuva* (1943 05 08): 4.

128 Rūkštelė, „Dailiosios keramikos paroda“, 4.

9. Gausiai iliustruotas straipsnis apie „Dailės“ kooperatyvo dailiosios keramikos dirbtuvių darbų parodą, in *Kauener Zeitung* (1941 05 13), LNMMB, LKPP

Richly illustrated article about the exhibition of works of the fine ceramics workshop of the Dailė Cooperative

10. „Dailės“ kooperatyvo dailiosios keramikos dirbtuvių darbų parodos fragmentas, in *Naujoji sodyba* 5 (1943): 120, LNMMB, LKPP

View of the exhibition of the fine ceramics workshop of the Dailė Cooperative

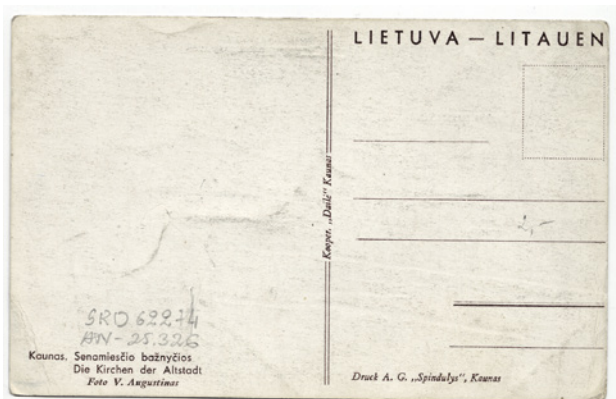
skyrė dailininkas Antanas Rūkštelė¹²⁹, kitų auotrių tekstai labiau aprašomojo pobūdžio. Tiesa, publikacijose rašyta ne tik apie parodą, bet ir pristatytas „Dailės“ kooperatyvas, jo veikla ir darbo kryptys.

Reikia paminėti, kad „Dailės“ kooperatyvo krautuvėse komiso pagrindais prekiauta knygomis ir parodos katalogais¹³⁰; jo veikla buvo susijusi ir su leidyba. Išlikęs 1941 m. lapkričio 5 d. užsakymo įrašas „Spindulio“ spaustuvei pagaminti trijų rūšių po 4000 banderolių atvirukams įrišti, tačiau atšauktas 1942 m. sausio 5 dieną¹³¹. Vis dėlto nacių okupacijos metu

129 Ibid.

130 „Dailės“ kooperatyvo prekių pajamų kvitai, išrašyti Lietuvos dailininkų sąjungai už parduotus leidinius: V. Kairiūkščio knygas „Kajetonas Sklėrius-Sklėris, 1876–1932“, A. Rūkštelės „Lietuvių tautodaile“, Lietuvos dailininkų apžvalginių parodų katalogus, daugiau žr. LLMA, f. 33, ap. 5, b. 3.

131 Valstybinės spaustuvės „Spindulys“ užsakymų knyga 1941 m., KRVA, f. R-323, ap. 1, b. 4, l. 289.

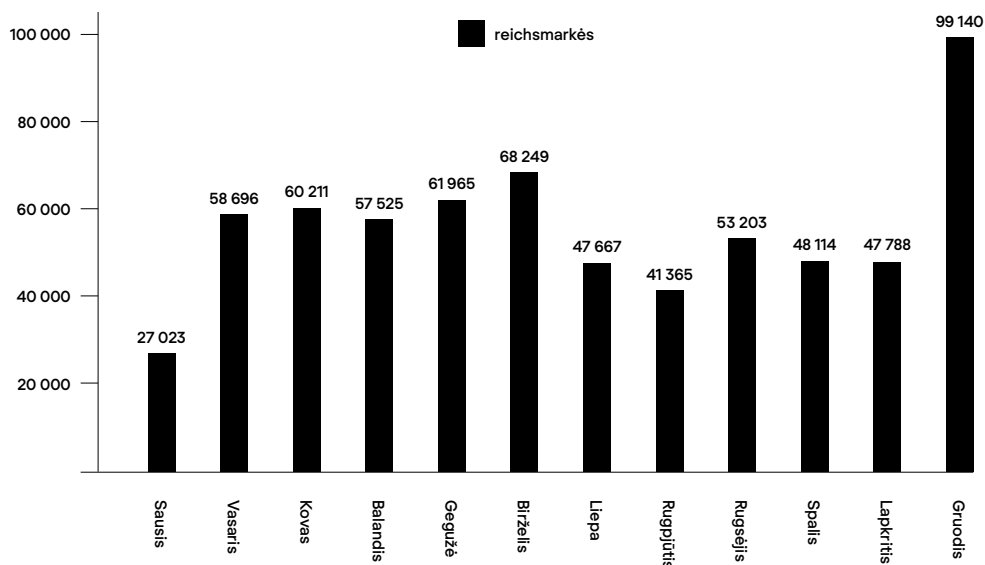
11. Atvirukas Kaunas. Senamiesčio bažnyčios, fotografas Vytautas Augustinas, leidėjas kooperatyvas „Dailė“, LNM, ATV 25326

Postcard Kaunas. Old Town Churches

buvo išleisti atvirukų rinkiniai su Kauno ir Vilniaus vaizdais, su jaunimo tautiniais drabužiais šventės ar šokio inscenizacijomis. Kol kas rasti atvirukai yra tik su Vytauto Augustino fotografijomis [11, 12 il.]. Jų funkcija tikriausiai buvo dvejopa – suvenyrinė (su Vilniaus ir Kauno vaizdais) bei propagandinė (vaizduojant laimingą jaunimą tautiniais drabužiais). 2001 m. išleistame kataloge, skirtame 1918–1940 m. Kauno atvirukams, publikuoti ir V. Augustino atvirukai, kur nurodyta 1940 metų data¹³², tačiau reverse esantys lietuvių ir vokiečių kalbomis užrašai¹³³ leidžia manyti, kad jie leisti apie 1941 m. ar vėliau. Minėtame kataloge publikuota 17 atvirukų serija, skirta Kaunui, – tai daugiausia žymūs miesto architektūros paminklai arba panoraminiai vaizdai. Atvirukai su miesto vaizdais buvo gan paklaus

132 Algimantas Miškinis ir Kęstutis Morkūnas, *Kauno atvirukai 1918–1940* (Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2001), 106–109.

133 Reverso viduryje užrašas – Kooper. „Dailė“ Kaunas, apačioje dešinėje – Druck A. G. „Spinduly“, Kaunas.

1 schema. 1943 m. „Dailės“ kooperatyvo pardavimų schema

1943 sales graph of the Dailė Cooperative

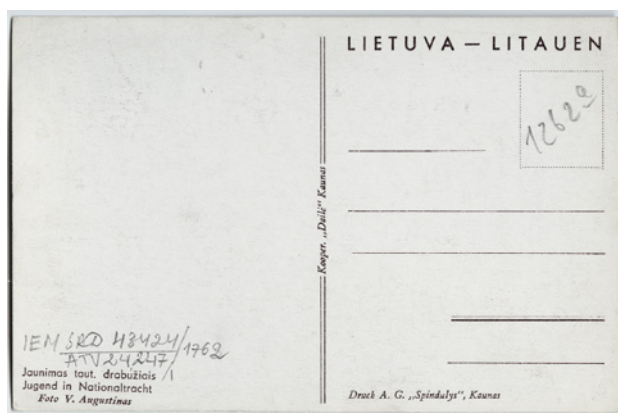
suvenyrinė prekė, jų serijų karo metu nemažai leido Gediminas Orentas, prekybos bazė „Viktorija“ (veikė 1941–1944)¹³⁴. Keletą „Dailės“ kooperatyvo atvirukų pavyzdžių saugoma Lietuvos nacionalinio, Kauno miesto muziejų rinkiniuose.

Išlikę 1943–1944 m. mėnesiniai „Dailės“ kooperatyvo apyvartos mokesčių pranešimai Kauno miesto mokesčių inspekcijai¹³⁵ suteikia galimybę peržvelgti kooperatyvo pardavimų tendencijas Kauno, Panevėžio ir Šiaulių miestuose. Sudarytoje scheme [1 schema] galima pamatyti, kaip 1943 m. kito „Dailės“ kooperatyvo apyvarta.

Nuo sausio mėnesio pardavimai augo, liepą ir rugpjūtį kiek mažėjo, o gruodį ženkliai šoktelėjo; tai galima sieti su šventiniu laikotarpiu, kurio metu tikriausiai gan aktyviai pirkti suvenyriniai dirbiniai dovanoms.

134 1941 m. Kaune, Laisvės al. 42, fotografas Mikas Prancūnas atidarė įmonę „Viktorija“, turėjusią leidyklą (leisti albumai, atvirukai, kalendoriai, ženklai ir pan.) ir parduotuvę. „Viktorijoje“ išleisti keturi atvirukų albumėliai *Lietuvos vaizdai*; daugiau žr. Margarita Matulytė ir Agnė Narušytė, *Camera obscura: Lietuvos fotografijos istorija, 1839–1945* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2016), 554–555; *Senieji Šiauliai atvirukuose 1902–1944*, sudarė Almantas Šlivinskas ir kt. (Šiauliai: Šiaulių „Aušros“ muziejaus leidykla, 2006), 385.

135 Kauno miesto mokesčių inspekcijos darbų bylos, KRVA, f. R-963, ap. 3, b. 19, 20.

12. Atvirukas *Jaunimas tautiniais drabužiais*, fotografas Vytautas Augustinas, leidėjas kooperatyvas „Dailė“, LNM, ATV 24247

Postcard *Young People in National Costumes*

Prie kai kurių apyvartos pranešimų pateikti priedai, kuriuose nurodoma, už kiek parduota, pavyzdžiui, vasario mėnesį¹³⁶, prekių Kaune (41386,91 RM), Šiauliuose (2353,70 RM) ir Panevėžyje (5901,15 RM); kiek – urmu krautuvėms medžio (5126,51 RM), keramikos dirbinių (2832,01 RM), rėmų (325,25 RM); kiek – vartotojams (medžio dirbinių už 291,22 RM, keramikos – už 480 RM)¹³⁷. Šie išlikę dokumentai liudija, kad kooperatyvo veikla ne tik nenutrūko karo metu, bet parduota daugiau tiek veikusiose

136 Šio mėnesio apyvartos ataskaita pasirinkta todėl, kad joje dar yra įrašas ir apie Šiaulių skyrių, kurio nuo kovo mėnesio nėra. Tai leidžia daryti prielaidą, kad Šiaulių skyrius buvo uždarytas. Be to, sausio mėnesį Šiauliuose parduota už 3920,75 RM, o vasarį – už 2353,70 RM; matome, kad skyriuje apyvarta mažėjo. Daugiau žr. Priedas prie apyvartos mokesčio pranešimo apie prekių ir gaminių apyvartą per 1943 m. sausio mėn., vasario mėn., KRVA, f. R-963, ap. 3, b. 19, l. 6, 10.

137 Priedas prie apyvartos mokesčio pranešimo apie prekių ir gaminių apyvartą per 1943 m. vasario mėn., KRVA, f. R-963, ap. 3, b. 19, l. 10.

krautuvėse, tiek parduodant gaminius urmu. Pagrindinis pelnas gautas iš krautuvių, kuriose prekiauta tiek tautodailės dirbiniais, tiek profesionalių dailininkų tapybos, keramikos darbais, tiek dailės priemonėmis.

Išvados

„Dailės“ kooperatyvas, įkurtas pagal sovietinį dailės fondo modelį, galėjo iš dalies pateisinti dar tarpukariu dailininkų puoselėtus materialinės gerovės lūkesčius, tačiau kartu teko atiduoti duoklę režimui, kuriam visų pirma buvo svarbus propagandinių kūrinių produkavimas ir dailininkų kūrybos kontrolė. Verta prisiminti, kad tarpukariu būta pastangų įkurti Kultūros fondą, šis klausimas nuolat keltas ir svarstytas¹³⁸. Dailininkams fondo įsteigimas buvo svarbus dėl galimybės gauti finansinę paramą. „Dailės“ kooperatyvas telkė dailininkus ir tautodailininkus, rūpinosi jų darbų prekyba ir užsakymų paskirstymu, turėjo dirbtuves, gamino ir prekiaavo dailės priemonėmis, teikė žaliavas ir finansinę paramą, prisidėjo organizuojant parodas. Įkurtose kooperatyvo krautuvėse prekiauta suvenyriniais kūrinių ir dirbinių, kuriuos noriai pirkė ir gyventojai, ir vokiečių kariai; tai teikė dailininkams papildomų pajamų. Kartu kooperatyvo salonai tapo nauja alternatyvia parodine erdve, kurioje buvo eksponuojami ir parduodami įvairaus meninio lygio kūriniai. Tai rodo, kad šiai įstaigai neabejotinai teko svarbus vaidmuo organizuojant Lietuvos dailės gyvenimą Antrojo pasaulinio karo metu. Sovietų valdžios tikslas buvo sutelkti įvairias dailės sritis į vieną organizaciją, taip siekta valdyti dailės produkavimą, platinimą ir rėmimą centralizuotai. Toks modelis tiko abiem režimams, todėl kooperatyvo veikla nenutrūko ir nacių okupacijos laikotarpiu. Tiesa, naciai apskritai daugiau dėmesio skyrė Lietuvos ūkio pajungimui karo reikmėms, o ne kultūriniais reiškiniais. Svarbu pažymėti, kad, karui pasibaigus, „Dailės“ kooperatyvas tapo „Dailės“ kombinato, įkurto 1945 m. ir veikusio visą antros sovietų okupacijos laikotarpį, pagrindu.

Gauta — 2022 05 05

138 Pirmieji projektai buvo parengti 1926 m., po vykusio Kultūros kongreso. Daugiau žr. Dan-giras Mačiulis, *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais* (Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2005), 89–90.

Santrumpos

KRVA – Kauno regioninis valstybės archyvas
 LCVA – Lietuvos centrinis valstybės archyvas
 LDS – Lietuvos dailininkų sąjunga
 LKPP – Lietuvos kultūros paveldo portalas
 LLMA – Lietuvos literatūros ir meno archyvas
 LNMMB – Lietuvos nacionalinė Martyno
 Mažvydo biblioteka
 LTMKM – Lietuvos teatro, muzikos ir kino
 muziejus
 NČDM – Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės
 muziejus

Šaltiniai

Kauno regioninis valstybės archyvas. F. 209.
 Kauno miesto mokesčių inspekcija. 1919–
 1941.
 ———. F. R-323. Valstybinė spaustuvė „Spindu-
 lys“. 1940–1941.
 ———. F. R-963. Kauno miesto mokesčių ins-
 pekcija. 1941–1944.
 ———. F. R-965. Vytauto Didžiojo kultūros
 muziejus. 1941–1944.
 ———. F. R-985. Valstybinė spaustuvė „Spindu-
 lys“. 1941–1944.
 Lietuvos centrinis valstybės archyvas. F. R-615.
 Generalinis komisaras Kaune (Der General-
 kommissar in Kauen). 1941–1944.
 ———. F. R-634. Vokiečių informacijos biuras
 Kaune (Das deutsche Nachrichtenbüro in
 Kauen). 1941–1944.
 ———. F. R-754. Lietuvos TSR Ministrų Tary-
 ba. 1936–1991.
 Lietuvos dailininkų sąjungos archyvas. Dai-
 lės fondas. Įmonių steigimo dokumentai.
 1944–1996.
 Lietuvos literatūros ir meno archyvas. F. 33.
 Jungtinis Lietuvos dailininkų organizacijų
 fondas. 1906–1948.

———. F. 61. Kauno taikomosios dailės moky-
 kla. 1916–1949.
 ———. F. 215. Jonas Kuzminskis. 1905–2002.
 ———. F. 289. Meno reikalų valdyba prie Lietu-
 vos TSR Ministrų Tarybos. 1940–1956.
 ———. F. 350. Lietuvos TSR dailės fondas.
 1945–1991.
 ———. F. 394. Vilniaus filharmonijos liaudies
 ansamblis. 1940–1944.
 ———. Dailės darbuotojų kooperatyvo „Dailė“
 direktorius Vilniaus miesto filharmonijai,
 Kaunas 1941 m. Iš netvarkytų Filharmoni-
 jos fondo dokumentų.
 NČDM archyvas. Išlaidų apyskaitų dokumentai
 rugpjūčio–gruodžio mėn. 1941. Nr. 927–
 1176.

Publikuoti šaltiniai

Amtliches Fernsprechbuch für den Generalbe-
 zirk Litauen 1944.
 Lietuvos telefonų abonentų sąrašas 1940 me-
 tams.
Lietuvos TSR Dailės Darbuotojų Kooperatyvo
„Dailė“ įstatai. Kaunas: Lietuvos TSR dailės
 darbuotojų kooperatyvas „Dailė“, 1941.
 Spis abonentów sieci telefonicznych dyrekcji
 okręgu poczt i telegrafów w Wilnie na 1936 r.

Literatūra

Baltinas, Gintaras. *Tapytojas Leonardas Kazo-
 kas 1905–1981. Laikmetis. Žmogus. Paveiks-
 lai*. Vilnius: Gairės, 2008.
 Blažytė-Baužienė, Danutė. „1941 m. Lietuvių
 meno dekadros sovietinis projektas tautinės
 kultūros naikinimo kontekste“. *Lietuvos isto-
 rijos metraštis 2* (2007): 113–135.
 Bubnys, Arūnas. *Vokiečių okupuota Lietuva*
(1941–1944). Vilnius: Lietuvos gyventojų
 genocido ir rezistencijos tyrimo centras,
 1998.

- Bubnys, Jonas ir Vincas Jasiukevičius. *Dailioji keramika Lietuvoje*. Vilnius: Mokslas, 1992.
- „Dailės“ keramika“. *Naujoji sodyba* 10 (1942).
- „Dailės Kooperatyvas pradeda veikimą“. *Tarybų Lietuva* (1941 04 23): 6.
- „Dailės kūrinių konkursas“. *Tiesa* (1940 11 21): 8.
- „Dailiosios keramikos paroda Kaune“. *Tėviškė* (1943 05 14).
- Jakaitė, Karolina, Giedrė Jankevičiūtė, Ernestas Parulskis ir Gintautė Žemaitytė, sud. *Daiktų istorijos: Lietuvos dizainas 1918–2018 / Stories of things: Lithuanian design 1918–2018*, katalogas. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2018.
- Jankevičiūtė, Giedrė ir Laima Laučkaitė-Surgailienė. *Okupacijos realijos = The Reality of Occupation. Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų Lietuvos plakatai*. Vilnius: Vilniaus grafikos meno centras, 2014.
- Jankevičiūtė, Giedrė. „Dailė kaip propaganda 1939–1941 metais“. *Darbai ir dienos* 52 (2009): 122–139.
- . „Dailininkas politikos spąstuose: Lietuva 1939–1944 m.“. *Menotyra* 25 (4) (2018): 317–338.
- . „Istorijos prieglobstyje: apie retrospektyvizmą Antrojo pasaulinio karo metų Lietuvos dailėje“. In *Vaizdo kontrolė*. Sudarė Erika Grigoravičienė, 170–199. *Dailės istorijos studijos* 6. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2014.
- . „Lietuvos dailė vokiečių okupacijos metais (1941–1944)“. *Menotyra* 14 (2) (2007): 60–83.
- . „Nacių okupuotos Lietuvos dailė kaip kasdienybės istorijos šaltinis“. In *Dailės kūrinys – istorijos šaltinis*. Sudarė Skirmantė Smilingytė-Žeimienė, 276–318. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2016.
- . *Po raudonąja žvaigžde: Lietuvos dailė 1940–1941 m.* Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011.
- Jašinauskas, Linas. *Lietuvos švietimas nacių okupacijos metais (1941–1945)*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2007.
- Jurkūnas, Vytautas. „Rudens parodėlė Vilniaus Dailės salone“. *Tiesa* (1944 12 10): 4.
- Jurkuvienė, Teresė. *Lietuvių tautinis kostiumas: liaudies drabužių interpretacijos XX amžiuje*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2020.
- „Keramikos paroda“. *Savaitė* 18 (1943).
- Konstante, Ilze. *Staļina garā ēna Latvijas tēlotājā mākslā. 1940–1956*. Rīga: Neputns, 2017.
- Kreck, Hanns. „Kunstkeramik“. *Kauener Zeitung* (1943 05 13).
- Lietuviška dailioji keramika: „Dailės“ kooperatyvo dailiosios keramikos dirbtuvių darbų paroda*. Kaunas: „Dailės“ kooperatyvas, [1943].
- „Lietuviškoji keramika“. *Naujoji sodyba* 5 (1943).
- Lietuvių tarybinė dailė 1940–1960*. Sudarė Ingrida Korsakaitė ir kt. *XX a. lietuvių dailės istorija*, t. 3. Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademijos Kultūros ir meno institutas, 1990.
- „Lietuvos dailininkų apžvalginė paroda“. *Naujoji sodyba* 5 (1942).
- Mačiulis, Dangiras. *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2005.
- Matulytė, Margarita ir Agnė Narušytė. *Camera obscura: Lietuvos fotografijos istorija, 1839–1945*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2016.
- Medonis, E. „LTSR dailininkai ruošiasi aktyvesniam darbui“. *Tarybų Lietuva* (1941 06 10): 3.
- Miškinis, Algimantas ir Kęstutis Morkūnas. *Kauno atvirukai 1918–1940*, katalogas. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2001.
- N., S. „Mūsų keramikos atgimimo pavasaris“. *Naujoji Lietuva* (1943 05 08): 4.

- Natalevičienė, Lijana. „Nuo „Marginių“ iki „Dailės“ kombinato“. In *Daiktų istorijos: Lietuvos dizainas 1918–2018 / Stories of things: Lithuanian design 1918–2018*. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2018.
- . „Marginių kooperatinės bendrovės produkcija 1931–1940 metais: tautinio autentiškumo problema“. In „Dailės parafrazės. XX amžius“. Sudarė Marius Iršėnas ir Gabija Surdokaitė. *Acta Academiae Artium Vilnensis* 38 (2005): 63–82.
- „The Pavilion of the Soviet Baltic Republics at the 1941 All-Union Agricultural Exhibition in Moscow“. Historical Fragments Based on the Conversation of Dmitry Vorobyev and Giedrė Jankevičiūtė. In *Uncomfortable Heritage*. Edited by Giedrė Jankevičiūtė. *Dailės istorijos studijos* 9 (2021): 239–278.
- Ramonienė, Dalia. *Justinas Vienožinskis*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2004.
- Roepstorff, Andreas ir Aušra Simoniukštytė. „Modernus lietuviškasis identitetas – šimtmetį atkuriama tradicija“. *Lietuvos etnologija* 1 (10) (2001): 145–166.
- Rūkštelė, Antanas. „Dailiosios keramikos paroda“. *Ateitis* (1943 05 15): 4.
- . „Naujosios Sodybos konkurso paveikslų paroda“. *Į laisvę* (1942 11 13): 3.
- Senieji Šiauliai atvirukuose 1902–1944*. Sudarė Almantas Šlivinskas ir kt. Šiauliai: Šiaulių „Aušros“ muziejaus leidykla, 2006.
- Simanaitienė, Raimonda. *Pėdsakai molyje: Vaclovas Miknevičius*. Vilnius–Kaunas: Architekto Gedimino Baravyko fondas, 2020.
- Stepas Žukas*. Redaktorė Judita Grigienė. Vilnius: Vaga, 1968.
- Šatavičiūtė, Lijana. „Dailininkas ar amatininkas? Menininkai ir dailių amatų sąjūdis tarpukario Lietuvoje“. In „Asmenybė: menas, istorija, dabartis“. Sudarė Rasa Vasi-nauskaitė. *Kultūrologija*, kn. 15 (2007): 244–272.
- . „Vilniaus dailieji amatai XX a. pirmojoje pusėje“. In „Meninis Vilnius: įtakos ir įvaizdžiai“. Sudarė Rūta Janonienė. *Acta Academiae Artium Vilnensis* 57 (2010): 169–189.
- Šatavičiūtė-Natalevičienė, Lijana. *Antanas Tamošaitis. Gyvenimo ir kūrybos kelias*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003.
- Tamošaitis, Antanas. „Lietuvių tautodailė“. *Naujoji sodyba* 6 (1941).
- Tarybų Lietuva* (1941 06 01): 1.
- Tarybų Lietuvos enciklopedija*. T. 1. Vilnius: Vyriausoji enciklopedijų redakcija, 1984.
- Tarybų valdžios atkūrimas Lietuvoje 1940–1941 metais*. Dokumentų rinkinys. Vilnius: Mintis, 1965.
- „Tkaniny ludowe z Wileńszczyzny“. Žiūrėta 2022 m. gegužės 4 d. <https://polona.pl/item/tkaniny-ludowe-z-wilenszczyzny-czarno-biala-len,ODM1MzM1MDU/0/#info:metadata>.
- Vienožinskis, Justinas. „Dailės parodos proga“. *Ateitis* (1943 06 08): 4.
- „Visasąjunginei parodai artėjant“. *Tarybų Lietuva* (1941 03 15): 2.
- „Visasąjunginės žemės ūkio parodos atidarymas“. *Tarybų Lietuva* (1941 05 27): 1.
- „Vokiečiai domisi lietuvių liaudies menu“. *Naujoji Lietuva* (1941 07 17): 5.

Summary

The Activities of the Dailė Cooperative in 1941–1945: The Organisation of Art Life in Lithuania Under the Occupational Regimes

Rasa Dargužaitė

Keywords: Dailė Cooperative, Soviet occupation, Nazi occupation, organisation of Lithuanian art.

The paper discusses the history of the Dailė Cooperative, the need and circumstances of its founding, its structure and activities. The cooperative operated (1941–45) during a highly turbulent period in Lithuania, when one occupational regime followed another, and World War II took place. The activity of this cooperative was important in that it built a concentrated production base (workshops with equipment, materials, etc.), handled orders, and coordinated the purchase and sale of works of professional and folk art. The Dailė Cooperative was modelled after the Soviet Art Fund, which, by means of centralizing material support (materials, tools, distribution of orders, and remuneration for work) provided to artists, controlled the creation of artworks. It should be noted that the founding and activities of the Dailė Cooperative were closely related to the Marginiai company, which was established in the interwar period to support folk art and home industry. The Dailė Cooperative took over its infrastructure as regimes changed; the company's facilities were used, and nationalised workshops were merged into it. The cooperative brought together artists and folk artists, handled the sales of their works, held workshops, provided financial support, and contributed to the organisation of exhibitions. The activities of the Dailė Cooperative partly reflect the structure of the art scene in the period of occupation, the mechanism of its functioning, and the nature of the need for art and its consumption.

The Dailė Cooperative was established during the first Soviet occupation, and its activities were not suspended, restricted, or terminated during the Nazi occupation. This shows that the institution of this type and the principle of its operation (centralised management) were acceptable to both regimes. After the war, the Dailė Cooperative became the basis for the Dailė manufactories, which were founded in 1945 and operated throughout the period of the second Soviet occupation.